

Ann Filip

Bir göz qırpmı

Tərcümə: Hamlet Qoca

Kədər insanı kamillik zirvəsindən endirir.

SPİNOZA

I

Tez oyanmışam. Hələ gecədir. Gözümü yumub yenidən yuxuya getmək istəyirəm, amma bacarmıram. Geniş, dumanlı bir düzəngahda, gerçəkliklə xülya arasında qalmışam. Yaxşısı budur lampanı yandırıb kitab oxuyum, məni təngə gətirmiş qarma-qarışıq fikirləri başımdan qovum, amma yorğunluq məni kütləşdirir, gözəl xatirələr aləminə dalıram. Hərdən bu xatirələr məni elə bürüyür ki, ömrünün hansı günlərini yaşadığımı unuduram. Amma şüur öz işini görür, xatirədən xatirəyə keçdikcə yerimdə qurdalanıram, üzümü sənin yastığına tərəf çevirirəm. Bəli, yastığını indi də hər gecə sağ tərəfdən yanıma qoyuram. Çevrilib sənin donuq sifətini görürəm. Son nəfəsini çəkəndə üzünü boş yatağıma çevirmişdin. Açıq gözlərinə, sakit, həyata biganə sifətinə, hərəkətsiz əllərinə ba-

xırdım, duyurdum ki, əzabsız, qüssəsiz getmisən. Həmin gün sənə tamaşa etdikcə, soyuyub qaxaca dönmüş əllərini oxşadıqca, üz-gözünü sıgalladıqca, mənə elə gəlirdi ki, ölməmişən, elə belə uzanmısan, çimərlikdəki kimi istirahət edirsən. Məni isə müqavimət göstərə bilmədiyim bir axın özü ilə aparırdı. Sən ömürlük dayanmışdın, mən isə hələ hərəkət edə bilirdim. Ölüm bizi həmişəlik ayırmışdı.

Gözlərimi açıram, lampanı yandırırım, özümün özümə acıtım tutur. Səhər açılır, amma bu gün də bir xoşbəxt əhvalat gözləmirəm. Məni yalnız sən görürdün, səni isə təkcə mən. Bu gün gözlərimin həmdəmi yoxdur və mən bir boşluqda yaşayıram. Bilirdim ki, belə olacaq. Hər biri ölümlə qol-boyun gələn son günlərdə sənə baxırdım, məhəbbəti görmək istəyirdim, amma gözümə ölüm görünürdü, fikirləşirdim: “Mən sənə baxdığım kimi sən də mənə bax, axı mənə heç olmasa xatirələr qalacaq, sən isə heç nəyin olmayacaq. Hər şey yoxa çıxacaq, heç təsəvvürün, xəyalın da olmayacaq. Bir heçlik. Sən heçliyə qayıdacaqsan”. Sənə on gözlə baxmaq istəyirdim, hərəkətlərini, baxışlarını gözlərimə yığırdım. Gülümsəyirdim ki, sən təbəssümünü görüm; əlini öpdüm ki, əlimi necə öpdüyünə bir də baxım. Özüm-özümü arxayın edirdim ki, bunlar heç vaxt yadımdan çıxmayacaq. İstərdim əlinin yerləri bədənimdə həmişəlik qalsın, mənə çəkdiyim sıgallar isə sənə bə-

dənini çürüməyə qoymasın. Mümkün olmayan bir iş üçün mübarizə aparırdım. Məğlub olmuşdum, çünki sən məğlub idin. Amma heç özünün xəbərini yox idi.

Gəzmək istəyirəm, həmişə yolda olmaq istəyirəm. Mənə elə gəlir ki, yalnız bu cür yaşamaq mümkündür. Daha biz heç vaxt qoşa addımlamayacağıq, bu, həyatın ən böyük həqiqətidir. Bu gün mən hara gedirəm? Axı gəzmək ayağın birini o birindən irəli atmaq deyil. Gərək bir səmtin olsun. Mən həyatın qanunlarına əməl edirəm: yaşamalılı və yaşatmalı. Bu çətin iş deyil, mən yalnız hər şeyə həyatın gözü ilə baxa bildikdən sonra öhdəmə düşən işi görə bilərəm.

Qışın sakitliyində, çılpaq və ətirsiz torpağın üzərində özümü yaxşı hiss edirəm. Qış yuxusuna dalmaq istəyirəm. Yazda, hərdən qayıqda gəzinəcəyəm. Günəş, tumurcuqlar, ətirlər, quşların mahnıları mənə valeh edəcək.

Baharın ilk çiçəyinə necə sevinməyə bilərsən və onun kimi sadə ömür sürməkdən imtina etmək mümkündürmü?

Sənsiz bir gələcək mənə lazımdırımı?

Lüksemburq bağında gəzinirəm. İki il əvvəl gəzdiyim cıgırlarla dolanıram. Səhərin ala-toranı... Skamyalar boş idi. Dərsə tələsən məktəblilər iti addımlarla keçirdilər. Fəvvarə səhərin işığında par-par parıldayırdı. Qış yaxınlaşsa da, indiki kimi yağış yağmırdı.

Küləyin o yan-bu yana qovduğu yarpaqlar da, ayağının altındakılar da ölmüşdülər. Yarpağa nə var ki? Başqaları cücərəcək. Sən ölürsən başqa bir insanın doğulduğu mənə təsəlli ola bilərmi? Tanış və sevimli cığırlarla o baş-bu başa gəldirdim. Ağacların hər biri köndələn tir kimi yolumu kəsirdi. Bizim heç vaxt bir-birimizə demədiyimiz sözləri mən sənə dəyirdim. Mən asta-asta, ciyərlərim dolusu nəfəs alırdım. Əyləşməyə cəsarət etmirdim, dayanmağa qorxurdum. Elə gəzirdim ki, elə bil dayanmadan bütün dünyanı dolanmalı idim. Mən baş alıb gedir, tövşüyürdüm. Mən çıxış yolu axtarmırdım, çünki hər şey qət olunmuşdu. Dözülməz bir hadisə idi, vəssalam.

O vaxta qədər heç ölümə maraqlanmamışdım. Mən onu saya salmırdım. Yalnız həyatla maraqlanırdım. Ölüm! Bu elə bir görüşdür ki, həm labüddür, həm də heç mümkün deyil, çünki o gələndə biz daha mövcud oluruq. Biz yox olan kimi o bizim yerimizi tutur: ya o mövcud olmalıdır, ya da biz. Onun qarşısına çıxıb bilərik, lakin onu tanıya bilərikmi, bu bircə andan artıq çəkərmiz? Dünyada ən çox sevdiyim bir varlıqdan ayrılmağa hazırlaşmışdım. “Əbədi ayrılıq” qapını kəsmişdi. Bilirdim ki, mənə məhəbbətimdən başqa heç nə bizi bir-birimizə bağlamayacaq. Fikirləşirdim ki, əgər könül adlanan məfhum hələ mövcuddursa, o yalnız xatirələrlə yaşayacaq və bizim ayrılığımız əbədidir. Özüm-özümə deyirdim ki,

ölüm heç nədir, yalnız qorxu, fiziki əzab, sevdiyın adamlardan ayrılmaq əzabı, yaxud başlanmış bir həyatın amansız sonu və bunu duymaqdır. Həyatdan birdəfəlik getmək!

Mən bu dəhşəti duyurdum. Məni boğan, batıran, qurum rəngli bu qarınlığın mövcud olduğunu anlamaq üçün öz uşaqlıq xatirələrimə qayıtmalı olurdum. Dörd-beş yaşım var. Anamla vağzaldayıq. Pəncərənin qarşısında növbəyə durmuşuq. Növbəmiz çatan kimi anam deyir: “V. Şəhərinə gedib-gəlmək üçün bir bilet, ancaq getmək üçün bir uşaq bileti”. Mən onun müraciət etdiyi adamı görmürəm, amma danışığı eşidirəm və anama sığınırım. Yadımda deyil onu qucaqlayırdım ya yox, amma bu yadımdadır ki, onu hamıdan çox istəyirdim. O mənim dünyada yeganə sığınacağım, yeganə arxam idi. Biz qatardayıq. Bütün dayanacaqları tanıyıram. Bu yolu çox getmişəm. Bilirəm irəlidə məni nə gözləyir. Anamla birgə olacağım vaxtın qurtarmasına nə qədər qaldığını hesablayıram. Sonra ayrılacağıq. Bu ayrılıq hər dəfə mənə həyatın özündən də uzun görünür. Mənə elə gəlir ki, daha ağlamamağa öyrənmişəm. Amma ürəyimi elə bil məngənədə sıxırdılar, onun ağrısından boğazım qəhərlənir, ağzım acı olurdu. Mən də, çoxlu başqa uşaqlar kimi, ayrılmış valideynlərin övladıyam. Sevib-sevildikləri üçün biri-birindən intiqam almaq istəyən iki şəxsin artığıyam. Bəli, əslində bu adi bir haldır. İndi mən ata “payımı” yaşamağa gedirəm,

özü də atamın yanında yox, onun qardaşı və qardaşı arvadının yanında. Qatar dayanır: V... şəhəri. Yaşamaq üçün 10-15 dəqiqə vaxtım qalır. İndi biz gedib faytona əyləşəcəyik, orda anama sığı-nacağam. At yavaş-yavaş gedir, çünki Fransa küçəsi həm yoxuşdur, həm də dolanbac. Bu da axırıncı döngə. Artıq evi görürəm, başqa evlər kimi o da ağıdır, birinci mərtəbəsində gözlük də var, heç kəs səni görmür, amma sən kimin qonaq gəldiyini, kimin zəngi basdığını görürsən. Mən anamı qucaqlayıb hələ iyirmiyə qədər saya bilərəm, vaxt qalıb, çünki fayton dönməlidir, ev yolun sol üzündədir. Sonra anam məni bağına basacaq, mən də onu çoxlu öpəcəyəm. O, faytondan düşməyəcək, elə həmin faytonla qayıdacaq. Mən isə, ürəyim həyəcandan partlasa da, sakit-sakit ikiüzlülüklə ona əl etməli idim, burda öyrənmişəm ki, heç bir hissi bürüzə vermək lazım deyil. Evə girirəm. Soldan birinci qapı qəbul otağıdır. Mebel də, xalçalar da, divarlar da bir rəngdədir. Sonrakı — yemək otağıdır. Bu otağın pəncərələri balaca həyəətə açılır, ordan bir neçə pilləkən düşüb bağa enmək olur. Bu otaqda gördüyüm yeganə şey, sirdaşım, yemək vaxtı mənimlə üz-üzə duran, böyük güzgüdür. Hər dəfə başımı qaldıranda mənə deyirdilər: “Güzdə özünə baxma!” Başımı aşağı salıb könülsüz-könülsüz gövşəyirəm. “Ye!” deyirlər. Sakitlik çökür. Dözülməz bir sakitlik, yalnız qab-qaşığın cingiltisi eşidilir. Əmimlə arvadı bir-birilə da-

nışmırlar. Onlara ər-arvad demək olmaz, ailə yaradıblar, uşaqsız bir ailə.

Bəli, bunlar bədbəxtlikdən doğan hisslər idi. Sonralar e'tiraz və qəzəb hisslərim də baş qaldırdı, lakin özümə xoşbəxt həyat qurmağı qəti qərara almışdım.

II

Həkimlər məni cərrahiyyə salonunun yanındakı balaca otağa də'vət edəndə soruşdum:

— Nə qədər yaşayır?

— Bir ay, uzağı altı ay.

— Bəlkə yuxulu ikən elə edəsiniz ki, heç ayılməsın.

— Bacarmırıq, xanım.

Beş dəqiqə əvvəl oturub gözləyirdim. Ən yaxın dostlarımızla birgə gözləmə otağında idim.

— Xanım, həkimlər sizi istəyirlər, — deyə şəfqət bacısı məni içəri çağırdı. Onun arxasınca gedə-gedə fikirləşirdi: “Bəs niyə belə tez? Axı mənə demişdilər ki, saat yarım çəkər, apardıqları iyirmi dəqiqə ancaq olar”. Ağ xalatlı dörd nəfər həkimin mənə tərəf gəldiyini görəndə onların üzündəki ifadəni oxumaq çətin olmadı. Onlardan biri heç nə demədən mənə yer göstərdi. Başa düşmüşdüm.

Bən dara çəkilirdim, ölüm hökmünü almış adam isə bir neçə addım o yanda yatmışdı.

O çox əzab çəkəcək?

Yox, üzgünlükdən öləcək.

Aşağıya endim. Lift həmin lift idi, amma mən bayaqkı adam deyildim, indi sinəmdə bir ölü ürəyi gəzdirirdim, dünyanın axırı çatmışdı. Kimə isə cavab verdim: “hər şey bitdi”. Məni telefona çağır-dılar, yalan danışmağa başladım. Bir az sonra otağa qayıtdım, sən artıq orda idin; sol ayağına vitamin axıdurdılar. Çətinliklə nəfəs alırdın, burnuna zond qoyulmuşdu. Sən yuxulu idin, solğun, qəmli görkəmin vardı, hələ istirahət edə bilərdin, kaş axırı salamatlıq olaydı. Ümidim olan günlərdə belə fikirləşirdim: üç gün əzab çəkəcəyik, sonra qarşımızda yenidən tam bir ömür olacaq. Üç əzablı gün keçdi, axırda da ölüm sorağı. Elə bu vaxtdan aramızda yalan hökm sürməyə başladı.

Sən yuxulu olana da üzünə ümitsizliklə baxmağa qorxurdum, məni boğan dəhşəti gizlədirdim. Özümü arxayınlıqla baxmağa məcbur edirdim. Sən huşsuz olanda, səninlə necə danışacağımı özüm-özümə təkrar edirdim, məşq edirdim. Birgəhəyatımızdan mənə qalan təkə bu idi. Şəfqət bacısı səni təkərli xərəklə aparanda biz adəti mərhəm nəzərlərlə axırıncı dəfə baxışdıq.

III

Səkkiz il necə gəlib keçdi... Şənbə günü idi. Hama hələ soyuqdu. Parisə bahar gəlməmişdi, şəhər ətrafında isə səma bomboz, ağaclar çılpaq olsalar da, bahar tərəvəti vardı.

Mənzil idarəsi işçilərindən aldığımız plana baxa-baxa yol gəldirdik. Kəndə gəlib çıxınca və axtardığımız mənzilin darvazasını tapınca bir neçə dəfə azdıq. Ağacların araya aldığı bir küçə ilə irəlilədik, axırda evi gördük, eybəcər ev idi, sarı, qırmızı rəngə boyanmışdı. Ortadakı alçaq eyvan burun üstündəki ziyil kimi evi daha da eybəcərləşdirirdi. Təkcə köhnə kirəmitli dam adamın xoşuna gəlirdi. Yaşlı bir kişi çəmənliyin otunut çalırdı. O bizə tərəf gəldi. Kişi qamətli idi, süvari zabıtlər kimi özünü şax tutmuşdu. Onun səliqə ilə bağlanmış qalstuku, sellüloid yaxalığı, həsir şlyapası, aydın və bir az kinayəli baxışları hələ də yadımdadır. O bizi diqqətlə nəzərdən keçirir və qısa cümlələrlə danışırdı.

Bəli, mülk, doğrudan da, satılır. Baxa bilərsiniz. “Amma, — deyə o əlavə elədi, — evin mənə dəxli yoxdur, istəyirsiniz xanımı çağırım”. Xanım onun arvadı idi. Gedib arvadını çağırdı. Arvad çiyinə yumşaq tüklü şal salıb yanımıza gəldi. O bizi səmimiyyətlə salamladı, əlindəki açarları cingildəyib arxasınca, getməyimizi xahiş etdi. Pəncərələri açdıq, evi nəzərdən keçirdik. Xəyalımda qurub-yaradırdım. Pəncərələrin hər biri zərif, romantik bir mənzərəyə açılırdı. Evi istədiyimiz şəklə sala bilərdik, bir az aralıda çay

axır, ağac da çoxdur, bu torpaqda sakitlik hökm sürür. Biz burda məhəbbət yuvası quracağıq.

Bağban, qapının qabağında gözləyirdi. Bizi bağçaya aparıb ağacları göstərdi. O, hər ağacın yanında dayanır, əlini ağacın gövdəsinə vurur, təzə tumurucuqları göstərirdi.

— Şabalıd ağacları xəstə idi. Təkcə biri salamat qalmışdı, qıpqırmızı çiçək açır, evin qarşısını bəzəyirdi. Gördüyünüz palıd ağacının bu tərəflərdə tayı-bərabəri yoxdur. Görün gövdəsi encə düzdür. Yuxarıda kiçik ağcaqayın meşəsinin yanında sidr xiyabanı var. Həmin ağacların əkildiyi yadımdadır. Buranın keçmiş sahiblə-rindən biri əkdirmişdi. O, ağaclardan baş çıxarırdı, onları sevirdi də. Amma ondan sonrakılar Mejevi, yaxud Mavi sahili xoşlayır-lar. Kəndi tanımaq, sevmək lazımdır. Siz necə, kəndi sevirsinizmi?

— Bəli, sevirik.

— Kənd mənim həyatımdır. Amma mən sadə bir bağbanam, bağ sahibi istədiyi vaxt məni qova bilər. O bu sözləri deyərkən bizə elə qürurla baxırdı ki, xoşum gəlirdi.

Həmin vaxtdan cənab B.-yə rəğbətım var. O bizə üç böyük lək-də əkilmiş tərəvəzi göstərdi, meyvə ağaclarından söhbət açdı, tor-paqdan danışdı, bir kəsək götürüb ovcunda ovxaladı. Biz yerləyək, kahı ləklərinə, çiyələkliyə, pion çiçəklərinə tamaşa etdik. Şabalıd ağaclarının arasındakı xiyabanın o tərəfində bağın başsız qalmış

sahəsi uzanırdı. Bura mamır basmış, sarmaşığılı, qurumuş ağacları çalın-çarpaz yıxılmış bir meşə idi. Sonra Uaz çayına tərəf gedən bir çıxıra düşdük. Sahildə durub qayıqlarda üzənlərə əl elədik. Çay cənab B.-ni maraqlandırmırdı.

— Yayda burda çimmək olarmı?

Sualımız, deyəsən, ona qərribə göründü.

— Əgər iyrenməsəniz çimə bilərsiniz: çimənlər var, amma su mazutla, pişik cəmdəkləri ilə dolu olur.

Çəmənliklərdən birinin yanandı cənab B.özünün yaradıcılığını fəxrlə bizə göstərdi: o, ağacların başını cürbəcür quş şəkillərində vurmuşdu.

— Bax, iş buna deyərlər! Ağacı bu cür hamarlamaq saatlarla vaxt istəyir, özü də bunu bacarmaq lazımdır. İndi bağbanlarbelə şeyləri öyrənmək istəmirlər, çox çətin işdir.

Bu cür sün'i formaların yaradılması bizim ən acığımız gələn bir əməldir. Amma ağulla və səliqəli görülmüş iş idi, biz də çalışdıq ki, xoşumuza gəldiyini ona bildirək.

Həmin günü bununla qurtardıq. Malikanədən gedərkən tərə-
lərdən birinin üstündə dayandıq. Uaz çayı hələ göyerməmiş tarla-
ların arası ilə uzanıb gedirdi, uzaqda, lap üfüqdə, bir neçə evlə əha-
tə olunmuş kilsə görünürdü. Güzəl mənzərə idi. Çox xoşumuza
gəldi. İstəyirdim səninlə danışım, sənə bir söhbət açım. Amma sus-

dum, daha doğrusu, əsas məsələdən danışmadım. Hamilə olduğuma hələ əmin deyildim, özümün də əmin olmadığım bir xoşbəxtliyin sevincini bölüşmək hələ tez idi.

On beş gün sonra yenə qayıtdıq. Bahar öz hökmünü vermişdi. Maşınımızı əvvəlki yerində saxladıq. Gün qalxmışdı, ətraf sakit idi. Biz günəşin dumanı necə parçaladığına və təzəcə aldığımız evin ağacların arasından güclə sezilən damını necə işıqlandırdığına tamaşa elədik.

İllər keçib. Uşaqlarımız olub. Adi axşamlardan biridir. Səni gözləyirəm. Təkcə maşınımızın səsinə deyil, sənin müəyyən yerlərdə, əhvali-ruhiyyəndən asılı olaraq maşına necə qaz verdiyini və necə əylədiyini də bilirəm. Gözlərimi yuub gecənin səslərinə qulaq asıram. Sən gəlirsən. Maşını saxlayıb darvazanı açırsan, daha darvazanın səsi gəlmir, çünki bağlamırsan, deməli yorğunsan. Təkarlər çınqılı xırtıldadır, maşının işığı bağlı pəncərələrimizə sığal çəkit, sən itimizi şirin dillə oxşayırsan, pilləkəni qalxırsan. Evə girirsən. Otağımızdasan. Biz birlikdəyik.

Mən hamıdan əvvəl qalxıb, səhər tezdən bağçaya gedirəm. Bu, günün ən gözəl çağıdır. Çay dumanının arasından bərk vurur. Çəmənlər şəhdən islanıb, su çiləyən qurğular tərəvəzi və güllüyü suvarır, bağban meyvə yığır, mən onunla birlikdə gəzirəm, yetişməkdə olan meyvələrə tamaşa edirəm. Hər səhər qayın, sidr, şaftalı, əncir

ağaclarına baş çəkirəm, fəslin gözəl çiçəklərini dərirəm. Oyananda sənə bağımızdakı, güllüyümüzdəki yeniliklərdən danışacağam. Sentyabr gecələrindən birində uzaq səfərdən qayıdırdıq. Heç kəs gəldiyimizi bilmir, it də hürmür, sakitcə quyruğunu bulayıb qıçlarımıza sırmadır, sevindiğini bildirir. Çayın kənarına çəkilməmiş alçaq hasarın üstündə otururuq. Ay, dümağ evimizi, hər küncünə bələd olduğumuz bağımızı işığa qərq edib.

İllər keçdikcə duyurduq ki, məhəbbətimiz sayəsində hər şeyə qadir olacağıq. Uşaqlarımız olacaq, sənətimiz, dostlarımız olacaq, evlər tikəcəyik, bəlkə daha yaxşı bir dünya yaradılmasında da xidmətimiz olacaq. Arzular indi həyata keçir. Biz cusa gəlmiş inşaatçılar kimi hey qurub yaradırdıq. Bu gecə duyuruq ki, planlarımız həyata keçib. Bəlkə uzaqdan gəldiyimizə görə, dəyişikliklər belə kəskin nəzərə çarpır, bəlkə də gecənin çox gözəl olduğuna görə. Sənin öləcəyini bildiyim gündən anladım ki, daha heç vaxt o yerlərə qayıda bilmərəm. Amma bir dəfə sənin xahişinlə getməli oldum. Cənab B. birinci dəfə gördüyümüz kimi işləyirdi; o həmin çəmənliyin üstünə səpələnmiş qırmızımtıl şabalıd yarpaqlarını təmizləyirdi. Biz görüşdük. O sənin vəziyyətini soruşdu. Dedim ki, yaxşısan, ayağa qalxan kimi bura gələcəksən.

Uşaqlar həyəət-bacada oynadılalr. Çay hazırladım. Həmişə sənin maşınla gəldiyin xiyabana baxa-baxa çayımızı içdik. Mən bura

axırınıcı dəfə gəlirdim. Hər şey öz gözəlliyini itirmişdi. Burda bizim yaratdıqlarımız bizsiz də mövcud olacaqdır. Mənim bütün ağaclara, güllərə, itə, quşlara, daha çox əşyalara, divarlara, mebelə, bəzək-düzəyə, şkafda səliqə ilə asılmış paltarlara acığım tuturdu — onlar qalacaqdır. Bu əşyaların qələbəsi idi, canlı aləmin yox, cansızların qələbəsi idi. Həmin gün fikirləşirdim ki, sən son nəfəsini səkəndə yer aralanıb burdakıların hamısını udsa nə yaxşı olar.

IY

Bağda keçirdiyimiz bir gecəni yadıma salıram. İndi həmin bağda tək gəzinirəm. Sən öləndən bəri uzaq qaçdığım yerəldən biri də buradır.

Gecə yarı idi. Teatrdan axırınıcı biz çıxdıq. Qar yağdı. Əl-əl tutub gedirdik. Danışmağa nə həvəsimiz vardı, nə də ehtiyacımız. Hara gəldi gedirdik. Hərdən maşınlar gəlib yanımızdan səssizcə keçirdilər. Məncə küçələr bomboş idi, bəlkə də boş deyilmiş, məhəbbətimiz bizi bütün aləmdən ayırıbmış. Biz Parisi görmürdük, gecəyə və səmaya daha yaxın idik. Vaven küçəsini keçəndən sonra Lüksemburq bağına gəlib çıxdıq. Sən dedin: “Bəlkə keçək bağa?”. Hasarın üstündən aşdıq, gözəl bir aləmə düşdük. Ayaqlarımızın altında qar xırtılıdayırdı. Biz xoşbəxt idi və xoşbəxt olduğumuzu bilirdik. Bu, təmiz, mülayim bir sevinc gətirirdi. Sevinc isə belə bir əqidədən doğurdu ki, dünyada hər şey yaxşı olmalıdır. Sən paltonu

çıxarıb yerə sərdin, üstündə oturdun. Gecənin qaranlığında bir-birimizə baxırdıq. Sənin aydın gözlərini və qardan islanmış kirpiklərini görürdüm. Şəhər dövrəmizdə, iki addımlığımızda idi, hasarın o üzündə qalmışdı. Saat üçü vurdu. Axı nəyə görə mən birdən-birə bədbəxtlik haqqında düşündüm? Öz bədbəxtliyimizi yox, onda bu haqda təsəvvürüm də ola bilməzdi, başqalarını düşünürdüm. Həmin vaxt hardasa insanlar ölürdülər, öldürürdülər, ailələr dağılırdı, başsız qalmış körpələr ağlaşırdılar, arvadlar, kişilər çarpayılarında uzanıb öz səfil həyatlarının haqq-hesabını çəkirdilər. Burdan çox uzaqda, Hind-Çində, ölür-öldürürdülər. İnsan mövcud olandan bəri sevinc və qəm, ölüm və həyat oyunu bircə dəqiqə də olsa ara verməyib, həmişə də davam edəcək. Biz xoşbəxtlikdən məst olmuşuq, qol-qola, baş-başa oturmuşduq. Birimiz dedi: “Əgər bir gün bizə bədbəxtlik üz versə çalışırıq mərd olaq”. O birimiz cavab verdi: “Mən sənə söz verirəm”.

Şəhər canlanmağa başlayanda biz yola düşdük. Evə qayıdanda da yuxumuz gəlmədi. Həmin yuxusuz gecəni unuda bilmirdim; o çox gözəl, həm də qar kimi təmiz idi.

Y

Bə'zən özüm-özümdən çəkinirəm, ehtiyatla dolanıram. Hiss edirəm ki, yenə başgicəllənməm tutacaq. Gərək bir işlə məşğul olam, başım qarışsın. Fikirləşməmək üçün ora-bura qaçıram, işləyirəm.

Bircə məqsədim olur: bir saat vaxt keçirmək, beləliklə saatlar keçir, fikrim yayınır. Amma, bə'zən ağır fikirlərdən yaxa qurtara bilmirəm. Səhərlər əhvalım yaxşı olur. Mən iki adam kimi yaşamağa öyrənmişəm. Fikirləşirəm, danışırım, işləyirəm və eyni vaxtda fikrim sənirlədir. Sənin müəyyən məsafədən görünməyin mənə xoş olur, tütqün çıxmış şəklə oxşayırsan. Bu anlarda ehtiyat etməmə, təslim oluram, ağrım-acım da yaxşı öyrədilmiş cıdır atı kimi amiranə olur. Cilvu buraxıram və qəfildən tələyə düşürəm. Sən yanımdasan. Səsini eşidirəm, əlini çiynimə qoyursan, yaxud astanada addımlarının səsini eşidirəm. Mən məhv oluram. Süstləşib yerimdə qalırım, gözləyirəm ki, bu vəziyyətim keçib getsin.

Hərəkətsiz bədəndə fikir, səmanın sükutunu yara-yara yerə enən zədələnmiş təyyarəyə oxşayır. Yox, sən burda deyilsən, orda, buzlu sükut aləmindəsən. Axı, nə olub? Hansı səs, hansı duyğu, fikirlərin hansı sirli uyğunluğu səni gətirib mənə qovuşdurur? Hey sənirlə çarpışırım; başa düşürəm, bu çox dəşhətliidir, amma özümü sənə təslim etmək üçün də kifayət qədər qüvvəm olmur. Biz üz-üzə durmuşuq. Otaqdakı sükutun səsi bütün gurultulardan güclüdür. Başımda qarma-qarışıklıq, qəlbimdə həyəcan... Mən özümüzü keçmiş günlərimizin birində təsəvvür edirəm. Ruhum bədənimdən ayrılır, xoşbəxt günlərimizə, xoşbəxt anlarımıza qayıdır. Parisdə, yaxud Nyu-Yorkda veyllənən, dünyanın axırını çatdığını

bilən tənha adam kimi, mənə ucsuz-bucaqsız görünən mənzilin otaqlarını gəzinirəm. Dünyanın axırı sənin ölümündür. Amma görürdüm ki, dünya sənsiz də mövcuddur, həyat davam edir. Əvvəlki kimi lazımi işləri görürdüm. Özüm isə əvvəlki kimi ola bilərdimmi? Mən güzgüyə baxırdım, toy gecəsinin səhəri güzgüyə baxan gənc, xoşbəxt bir gəlin kimi baxırdım. Yox, üzümdə heç nə duyulmurdu. Hələ keçmiş xoşbəxtliyin izləri qalmışdı, əzabımın izləri isə sonralar həkk olunacaq. Mən arxayın ola bilərdim, çünki sən heç nə görməyəcəkdin. Üzümün çizgiləri də, təbəssümüm də əvvəlki kiim idi. Hərəkətlərim də dəyişməmişdi. Mən hamam otağında olanda o biri otaqdan səninlə danışırıdım. Yaxşı eşitmək üçün gözlərimi yumurdum. Ömrümdə səni bu cür dinləməmişdim, bilirdim ki, bir vaxt səsini unudacağam; “Doğrudanmı on beş gündən sonra mən də çiməyəcəyəm?” deyən səsin yadımda qalmayacaq. Mən adamlara zəng vururdum. Sənə göndərilən çiçəklər üçün təşəkkür edirdim. Cərrahiyyə əməliyyatının müvəffəqiyyətlə keçdiyini söyləyirdim, tə’cili məktublara səninlə birgə cavab hazırlayırdıq, sonra arxamı sənə çevirib sən’i görkəmini dəyişib istirahət edirdi. Bank vəərəqlərini bir-bir qoparırdım, pul xərclənib gəldirdi... Sən deyirdin: “Mart aynıdı işləməyə başlayaram”. Bu zərbələr məni gicəlləndirirdi. Bunlar bıçaq zərbəsi idi, yoxsa ən şirin sözlər? Səni ilk dəfə aldadırdım, inandırıcı baxışlarımla aldadır-

dım. Səni uçuruma aparırdım və bunun üçün tə'rifləndirdim. Xəcalət çəkirdim, amma, o vaxta qədər mənə hər şeydən əziz olan həqiqətdən də güclü və dəyərli bir qüvvə məni bu yalanı danışmağa vadar edirdi. Bəli, bir aydan sonra biz istirahətə gedəcəyik. Taxta eyvanlı yaylaq evimiz olacaq, qarlı çölləri gəzəcəyik, meşələr keçəcəyik, günəş şüalarına qərq olmuş dağlar aşacağıq. Yox, daha heç vaxt, heç vaxt. Gündə on dəfələrlə həqiqəti sənə açmaq istəyirdim. Birinci cümoləni astaca özüm-özümə təkrar edirdim: “Gərək sənə deyim”, yaxud “biz ayrılacağıq” ya da “sənə yalan deyiblər”. Axı, sənə dəxli olan bir işi səndən gizlətməyə nə ixtiyarım var, özünün cəsarətlə gedə biləcəyin yerə nə üçün səni qorxaq kimi, aparmalıyıq? İnanırdım ki, mərdlik göstərərdin. Mənə baxırdın: “Mən daha yaxşıyam, işini-gücünü atıb ancaq mənimlə məşğul olma, özümü yaşı hiss edirəm, heç yerim ağramır”. Mən susurdum, ayaq tərəfdən çarpayıqın üstündə oturub hərəkətsiz qalırdım, əlini məndən ayırmırdın, köksümü ötürüb fikirləşirdim ki, əgər həqiqəti sənə söyləmiş olsaydım indi nə edərdik: ölüm fikri səni bürüyəcəkdə, mən isə qolların arasında höncürəcək, öz xoşöxt həyatımızdan danışacaqdım.

Mən sənənin bədəninin kəsilmiş yerinə baxırdım. Bu yara səni əyləndirirdi, deyirdin:

— Mə'dəmə yol açıqdır!

Mən o yaraya nifrət edirdim, həm də məəttəl qalmışdım. Burada, dodaqlarımdan iki-üç santimetr aralıda səni öldürməyə hazırlaşan xərçəng yaşayırdı. O səni həlak edəcəkdə, özünün isə xəbərin yoxdur. Fikirlərimi oxuya bilmirdin, sifətim də sənə səlhiqə ilə tikilmiş yara kimi hər şeyi gizlədirdi.

— Qəribədir, bilirsənmi, adam sinəsi yarılmış olduğunu təsəvvür edəndə qəribə hisslər keçirir.

— Əlbəttə, belə olur, həm də ki, sən birinci dəfə operasiya olursan.

— Mən sağalandan sonra başını yenə də sinəmin üstünə qoyarsan?

Mən başımın hərəkətilə “hə” dedim. Daha heç vaxt, əzizim, ya da sən öləndən sonra. Mən gülümsünürdüm, amma belə fikirləşirdim. İstəyirdim heç nə anlamayım, şəyatın özünü tutub saxlayım, daha hərəkə olmasın. Yox, mən əlimdən gələnlən hər işi, nə cür olursun görəcəyəm, həyatdan məhrum olmaq isə sənə nəsidir.

Sən mənə yorğun, dodaqlardan daha çox gözlərdə oxunan uzaq bir təbəssümlə baxırdın. Gözlərin əsil xəstə gözləri idi; ağı solmuş, bozarsı, susuz qalmış qamış kimi həm yaşıla, həm də sarıya çalır-
dı, qarası isə sədəf kimi idi. Hərdən baxışların ifadəsiz olurdu.

Mənim zıvallım, əmnim məhəbbətim! Bizim günlərimiz elə bil Sena çayı ilə birgə axırdı. Sənə son mənzilə çatmağına lap az qalmışdı.

Kaş zəlzələ olaydı, dam uçulaydı, elə bir gözəl təsadüf olaydı ki, ikimiz bir gedəydik, həyatı birgə tərk edəydik.

Hərdən pəncərəyə yaxınlaşırdım, evlərə, yol keçən adamlara, cərgəyə düzülmüş maşınlara baxırdım, hər yerdə bir yazı görürdüm: “O öləcək”, başqa heç nə görmürdüm.

Ayaq tərəfində çarpayıda uzanırdım, sənə baxıb gülümsünürdüm, ürəkdən gülümsünürdüm, çünki ələlik yanımda odluğun üçün xoşbəxt idim. İstəyirdim həmin anı ömürdən ayırıb götürüm, ondan kiçik bir ada düzəldim, amma bu da heç nə idi, heç nə. Sabahkı günüm qara olacaq, nə edim axı? Məqim bütün fikirlərim eyni bir divarla qarşılaşırdı: çıxılmaz vəziyyət, bağlıdalan. Bircə yol görünürdü, o ad fəlakət yolu. Sən nə oldu yeyirdin, mən isə özümü gövşəməyə məcbur edirdim.

Bir axşam belə dedin: “Ət yumşaq deyil, amma lap təzədir”. Lap təzədir, deməli bir az əvvəl kəsilib, öldürülüb. Nədənsə ürəyim bulandı.

YI

Parisdə səmaya təsadüfi hallarda baxırlar. Biz hər dəfə şəhərdən çıxandan sonra göyə baxa bilirik. Ayın və ulduzların hərəkətini izləmək, həmişə, hər ikimizin daıxl olduğumuz bu sonsuz aləmə sayahət kimi ləzzətli olur. Hər dəfə biz ayrılıanda sən ulduzların birində görüş tə'yin edərdin və mənə elə gəlirdi ki, məhəbbətimizin

sonsuz tellərini görürəm. O, parlaq bir tel, qızıl bir xətt, odlu bir izdir; bizim ikimizdən ayrılıb qalxır və uzaq nöqtədə birləşir. Çox vaxt gecəyə, səmaya tamaşa eləyərkən öz sevincimi və qüssəmi daha aydın, daha dəqiq görürəm, dünyanın quruluşunu və bizim ordakı mövqeyimizi, tənhalığı, məhəbbətin kamilliyini daha yaxşı anlayıram. Troil Kressidaya belə deyirdi: “Günəşin gündüzə, dişi göyərçinin öz erkəyinə, dəmirin maqnitə, yerin öz oxuna sadıqlıyı kimi...”

Sən öləndən sonra, bir neçə ay göyə baxa bilmədim. Bir yay gecəsi, daha doğrusu, avqustun 28-də o ulduzu yenidən gördüm. Ulduzları arayırdım, onu axtarırdım, tapdım. O tək-cə, sakit-sakit qərbdən şərqə tərəf hərəkətdəydi. Həmin ulduz insan şüurundan doğulmuşdu, adı “Exo II” idi. Onun sayəsində səma ilə barışdım. Həmin axşam uzun müddət çöldə qalıb onun qayıtmasını gözlədim. Elə bilirdim ki, böyük bir qələbə çalmışam. Mən Əlcəzair müharibəsinə, sürgünlərə, insanlara verilən əzablara görə xəcalət çəkmişdim; indi insanların ilk dəfə komsosa yol açdıqları bir döv-

277

rdə yaşadığım üçün fəxr edirdim. Sənin qəbrindən bir neçə yüz metr uzaqda idim, sənsizlik qollarımı yanıma salmışdı. Sən yaranmaqda olan bu yeni dünyanı görə bilməyəcəkdin. Daha həyata biganə idin. Heç unuda bilmirəm ki, səni xilas edə biləcək bir dər-

manın kəşfini, dünyanın ən gözəl, ən xətasız bir raketindən üstün tutardım. Qızılgül gözəl ətir saçırdı. İtlər hürüşürdü, yol tərəfdən qulağıma maşınların uğultusu və maşınlarda gəzənlərin şən qəhqəhələri gəlirdi. Hər dəfə xoşbəxtlik əlamətlərinə rast gələndə, özümün necə bədbəxt olduğumu adha aydın hiss edirdim.

Gərək e'tiraf edim ki, ilk dəfə xatirələrin qoynuna atılıram; xatirələrimi ətrafıma toplayıram, yaşamaq üçün onlardan kömək diləyirəm, öz keçmişimi arayıram. Hərdən öldüyün üçün sənə acığım tutur. Məni tək qoydun, qaçdın. Sənin ucbatından daha boz səməyaya, noyabr yağışlarına, payızın qızılı yarpaqlarına baxa bilmirəm. Əvvəllər qara, çılpaq ağaclara baxanda baharın tezliklə gələcəyini düşünürdüm, indi onları görməyə gözüm yoxdur. Səbh çağından və axşamın ala-qaranlığında acığım gəlir, ancaq günəşə, ay işığına baxa bilirəm. Mən şux və dözümlü idim, indi ağırlaşmışam, əvvəllər şux addımlarla gəzirdim, indi ayaqlarımı sürüyürəm. Heç nəyə həvəsim yoxdur.

Daha heç yerdə sənin gözlərini axtarmıram. Uzun müddət səni görürdüm. Səninlə birgə gəzmədiyimiz bir cığır, bir küçə, bir sahil varmı? Ya heç yana çıxmamalı, ya da hər yerə tək getməli idim. Qarma-qarışıq küçələrdə də, kimsəsiz meşə cığırlarında da tək səni görürdüm. Ağlım bu görüşdən çəkinir, ürəyim isə istəyird. Sən həm yoxdun, həm də vardın. Hər dəqiqə özümün yaşamağım bir yana,

ürəyimin sənsiz necə döyündüyünə təəccüb edirdim. Hərdən deyirdilər ki, sən bizim aramızdasan. Mən razılaşırdım. Axı, niyə də mübahisə edəsən? Amma özüm-özümə fikirləşirdim ki, bə'zi adamlar üçün başqasının ölümü adi bir şeydir. Görəsən hamı özünün əbədi olub-olmayacağı haqda fikirləşirmi?

Mən səni çox sevirdim; bədəninin yoxa çıxması ilə razılaşmaq, ruhunun onu əvəz etdiyini və yaşadığını söyləməyə qadir deiyəm.

Axı onları necə ayırmaq olar, necə demək olar ki, bu onun ruhudur, bu isə bədəni? Sənin təbəssümün və baxışın, bu isə bədəni?

Sənin təbəssümün və baxışın, yerişin və səsin materiya idi, yoxsa xəyal? Həm materiya, həm də xəyal, lakin ayrılmaz idilər.

Hərdən dəhşətli bir oyun oynayıram: fikirləşirəm ki, görəsən sənin bədəninin hansı hissəsi kəsilsə, yaxud şikəst olsaydı sən mənim sevdiyim həmin adamdan çevrilib başqa adam olardın? Məhəbbətimizin nişanəsi, həddi nəə idi? Nə vaxt deyə bilərdim ki, daha səni tanıya bilmirəm?

Bə'ziləri mənə deyirlər ki, sevənlər bir-birini çox yaxından tanıyanda məhəbbət azalır, bitkiyə günəş lazım olan kimi məhəbbətə də pərdə lazımdır. Axı bu pərdə kimə gərəkmiş, ondan istifadə etmək acizliyi boynuna almaqdır. Onu yox etmək, aradan qaldırmaq lazımdır. İnsanla nə qədər səmimi, nə qədər yaxın olsan da görəcəksən ki, aralıqda hələ pərdə varmış.

Yatdığı vaxt sənə və sənin olduğun aləmə, dodaqlarının küncündəki təbəssümə, kirpiklərinin astaca titrəməsinə, cılpaq, heysiyyatsız bədəninə baxıram; bunları əvvəllər görməmişdim.

Mən sənin yanındayam, mavi və ılıq bir suda üzürəm, gözləyirəm ki, sarmaşlıq çiçəklərinə qərq olmuş qapıda görünəsən. Mənə “salam” deyirsən, yuxuda nə gördüyünü, yuxudan sonra nə fikirləşdiyinə də bilirəm, amma səni tamam öyrənməmişəm.

Biz danışırıq: sənin səsin, fikrin və fikrini ifadə etmək üçün işlətdiyin sözlər dünyada ən yaxşı tanıdığım şeylərdir. Birimizin başladığı cümləni o bizimiz başa vura bilərik. Yenə də səni tam öyrənməmişəm, bir-birimizi lazımınca öyrənməmişik. Sənin ən adi bir hərəkətin Cakondanın təbəssümündən də sirlidir. Hərdən ən çətin maneələr dəf edilir. İnsanı dünyanın kamilliyinə inandıran da gözəl çağlardır. Hərdən bu kamilliyi ədəbi yaşatmaq üçün özümə ölüm arzulayırdım. Lakin insan yaşamaq imkanı qalmayanda özünü öldürür, xoşbəxtlik isə insanı yaşamağa çağırır. Mən dəqiq bilmirəm, amma başa düşürəm ki, kamilliyə yetişəndən sonra biz yenidən mübarizələr aləminə düşmək istəmirik. Biz allah olmuşuq, yenidən dönüb insan olmaq istəmirik.

Məhəbbət bulaqdır, həyatın bulağıdır, dünyanı firavanlaşdırır, insanı gözəlləşdirir; o həm mö’cüzədir, həm ə mə’lum bir şey, itirilmiş cənnətin kəşfidir, bədənlə ruhun birliyidir, gücümüzün və

zəifliyimizin təcəssümüdür, həyata bağlılıq və eyni zamanda ölümə biganəlikdir, heç kəsin kəşf etmədiyi və həmişə hərəkətdə olan bir gerçəklikdir, ələkeçməzdir, gərək hər gün onu yenidən fəth edəsən. Məni həyata bağlayan sən idin, indi ölümlə tanışlığımın. Ölüm gələndə sənə qovuşacağım haqda düşünməyəcəyəm, fikirləşəcəyəm ki, sənin keçdiyin bir yolla, tanış bir yolla gedirəm.

YII

Mən yenə səmaya qayıdıram, yenə göylərə baxmağı sevirəm. Boz, qara buludlar geri çəkilən ordu kimi damların arası ilə sürünür.

Bu gün günəş gizlədilmiş səadətə oxşayır. Mən açıq səmanı, parlaq günəşi axtarıram. Şən olmaq üçün yeni səbəblər tapmalıyam. Üzü gülər olmalı, qaranlığı qovmalı, səni özümdə saxlamalıyam. Mən bu yeni vəziyyəti axtarıram. Hərdən tapıram, sonra itirirəm. Heç bilmirəm niyə bu qədər inadçılıq edirəm. Uyğunlaşmalı ya da məhv olmalı — bu həyatın qədim qanunudurmu?

Başladığı işi yarımçıq qoymaq qorxaqlıq olardı. Mən ancaq çıxış yolu actarmaqla məşğulam. Bu səhər, Lüksemburq bağında gəzərkən vvelər boşluqda gəzindiyim vaxtları andım. Onda xatirələrim sərbəst dolanırdı. Sən hardasa, min kilometrərlə uzaqda yaşayırdın. Nə yoxluq, nə də məsafə mənə mane olurdu. Biz eyni fuqanın iki tərəni idik və buna heç ə amne ola bilmədi. Bir sən

vardın, bir də mən, ikimiz idik. Amma bu “ikimiz” əslində sən və məndən ibarət deyildi, o, təzə yaranırdı, bizi ötüb keçəcəkdı, bizi yaşadacaqdı.

Düşüncənin, xəyalın dolaşdığı düzəngah bütün mənzərələrdən yaxşıdır. Düzəndəki tənha ağac, səmada uçan bir cüt quş ən qaynar həyatdan canlı, ən yaşıl vadidən yaşılıdır. Bə’zən mən danışır-dım, sən qulaq asırdın, bə’zən də bir kəlmə də demədən atların belində yanaşı gedirdik. Elə ki, xəyaldan ayılırdım, sənsizliyi, tənha olduğumu başa düşürdüm, ancaq qüssələnmişdim. Sən var idin, biz görüşmüşdük, başqa nə lazımdı ki. Biz hələ bir-birimizə öyrəşməmişdik, hələ çox iş görməli idik.

Mən öz taleyimi yaradırdım, mən də taleyim yaşadırdı. Özümü qıvraq hiss edirdim və hisslərimdən kənara çıxı bilirdim. Elə zənn ediridm ki, kamil və ağıllı adamam, hər cür hadisə ilə üz-üzə gəlməyə hazırım. Elə bilirdim ki, “bədbəxtlik — xoşbəxtlik” məsələlərinin mənə dəxli yoxdur. Elə bu inamın özünün xoşbəxtlikdən doğduğundan xəbərsiz idim. Xoşbəxtliyi adi bir şey kimi qəbul etmişdim.

YIII

Bir nəfər tibb işçisi gəldi. Onu çarpayıdan götürüb təkərli xərəyin üstünə qoydu. Biz bir-birimizə badiq. İstədim mən də gedim, qoymadılar. Qapının qabağında qaldım. Tibb işçisi xərəyin arxa-

sınca gedirdi, onun qarşısını kəsmişdi. Addım səsləri və təkərlərin asta uğultusunu eşidirdim, mənə elə gəlirdi ki, tibb işçisi bu uzun və səliqəli koridorun o başına çatanacan bir il yol gedəcək.

Əslinə qalsa, mən səndən həmişəlik ayrılırdım. Səni yorğana bükülü gördüyüm an, xoşbəxtliyimin son anı idi. Heç bir saat keçməmiş yenidən görüşdük, sən yatmışdın, saçların dağınıq idi, rəng-insaralmışdı. Vaxt nə deməkdir? Daha bir saat keçdiyini xatırladan qüllə saatının zəngimi, ya bu bir saat ərzində baş verən hadisələrimdir? Yer titrəmişdi. Hər şey səndən milyon illər uzağa düşmüşdü. Yatırdın, sənə baxmağa cür'ət etmirdim, hərdən baib tez gözümü çəkirdim. Donub qalmışdım, tibb bacıları, həkimlər vurnuxur, öz vəzifələrini yerinə yetirirdilər. Mən sənin ölümünü arzulayırdım. İstəyirdim ki, ölüm tez gəlsin, ildırım kimi şığısın, yaxud oğru kimi xəlvəti gəlsin. Məhəbbət bu imişmi? Bir saat əvvəl səni yaşatmaq üçün hər şeyə hazır idim, indi ölümünü arzulayırdım. Həkimlərə yalvarmışdım ki, səni ayılmağa qoymasınlar. Bil-mirdim yaxşı hardadır, pis harda.

Gecə damcı-damcı axıb gedirdi. Çarpayıda uzanıb gözlərimi tavana zilləmişdim. Məni əldən salmış fikirlərim tavanda əks olunurdu.

O öləcək, o öləcək.

O qədər mübarizə etmişdim ki, bütün bədənim ağrayırdı,

düşməni özümdən kənar edirdim, o məni əzir, boğur, o baş-bu başa sürüyürdü. Mən təslim olurdum, həmin fikrə başımda da, bədənimdə də yer edirdim, sonra elə ağırlaşırdım ki, yerin yeddi qatına batırdım. Bəli, o öləcək. O çürüyəcək. Bunu bilmək lazımdır, buna hazır olmaq lazımdır. Bəlkə üzümü yana çevirsəm yaxşı olardı. Divar düm ağ idi, ora hələ heç nə yazılmamışdı. O yazılmamış bir səhifə idi. Mən dünənki səhifə kimi yazılmamış bir səhifə istəyirdim. İyirmi dörd saat geriyyə qayıtmaq istəyirdim. Dünənki günü yenidən yaşayırdım. Sən operasiya olunacaqsan. Otanqda zəng. Çöldə bağban sakit-sakit gəzinir. Sənin sarpayında ayaqlarımız bir-birinə toxunur. Sağ əlinlə mənim sol əlimdən tutmusan. Yalnız kitablarımızın vərəqlərini çevirəndə əllərimiz bir-birini tərk edir. Necə də sakitlikdir! Hərdən mürgüləyirsən, üzünü mənə tərəf çevirirsən Saat üçdür, iki saat saxtımız qalıb.

281

— İstəmirəm ki, operasiyadan çıxanda yanımda olasan, adam cərrahiyyə əməliyyatından sonra eybəcərləşir, həm də yuxulu olur. Söz verirənsənmi, orda olmayacaqsan ki?

— Yox, yanımda qalmalıyam, özü də eybəcərləşməyəcəksən.

Sən yuxuda olanda baxmışam.

— Bu tamam başqa yuxudur.

— Yaxşı, söz verirəm.

Tibb işçisi gəlib səni apardı. Mən otağı səliqəyə saldım. Pəncərəni açdım. Səma alçaq, həm də dəmir örtük kimi ağır idi. Gözləmə zalına getdim. Məni yuxarı çağırdılar. Şəfqət bacısı ilə birgə liftə qalxdım. O, qapını açıb məni balaca bir otağa buraxdı, içəridə ancaq kürsüləri gördüm. Addım səsləri eşitdim, həkimlərin dördü də içəri girdi. Onlardan biri mənə yer göstərdi. Sakitlik çökdü. Mən onlara baxırdım. Danışan hansı idi? Həmin andan əvvəl taleyə yalvarmaq, vaxtı tutub saxlamaq lazım ilimş. Daha ağ divarlar yox idi. Hər yanda, rənglərə də, lavmpalara da, qapının üstündən süzülüb gələn işığın şüalarına da belə yazılmışdı: O öləcək.

Sən yanımda idin, biz əlçatmaz bir aləmdə idik. Sən yatırdın, məhbusa dönmüştün, mən isə cəlladın köməkçisi idim. Eşitmişdim ki, qəssabxanalarda heyvanlardan biri yaşamaq imkanı alır və öz nəslindən olan heyvanları bıçaq altına aparmaqla məşğul olur. Mənim başqa nə alacım vardı?

Səhərə qədər fikirləşir, özüm-özümlə mübarizə aparır, tərəddüd edirdim. Səhər açılırdı. Gərək səninlə görüşərkən üzümdən heç nə duymayasan. Mən həmişə anlamışam ki, ən böyük qərarlar bir neçə saniyədə qəbul olunur. Mən qərar qəbul etməli idim ya xoşbəxt qalmalısan, ya da xoşbəxtliyin qəfildən yoxa çıxmalıdır. Çəkdiyim əzabı, keçirdiyimi qorxunu duymamağın üçün əlimdən gələ-

ni edəcəyəm. Mənim imkanım bununla məhdudlaşır. İstəyirdim əvvəllər yaşadığımız xoş anları yaşayasan. Sonra özüm-özümə suallar verəcəkdim. Mən instinktlə şüur arasında bölünməmişdim. Bədbəxtlik həyatımı bürümüşdü. Bütün hisslər, bütün duyğular ondan süzülüb gəlirdi. O məni dəyişdirirdi. Bəlkə bir vaxt, əvvəlki kimi inanacağıam ki, xoşbəxtlik də, bədbəxtlik də insan həyatının bərabər parçalarıdır və onların hər ikisini qarşılamağa hazır olmaq lazımdır. Bu ağıllı fikir idimi?

O bütün gecəni də, səhəri də yatdı. Hərdən, bir anlıq huşa gəlirdi. Mənə baxırdı, bilmirəm məni görürdü ya yox, sonra yenə yuxuya gedirdi.

Sənin ilk baxışın. Bu baxış başqa bir dünyadan gəlirdi, ordan qaçıb, mənim baxışlarıma qovuşmaq istəyirdi. Mən isə xəyanət etməyə başladım, dedim: “Hər şey qaydasındadır”.

Sən gülümsündün, gözlərini yumdun, əlimə toxundun. Həmin andan sonra hər nə fikirləşsəm də, ancaq sənin yanında özümü yaxşı hiss edirdim. Başımızın üzərində bəla dumanı sıxlaşırdı, amma yanımda olmağın, hələlik salamat və xəbərsiz olmağın məni ürəkləndirirdi. Özün də bilmədən mənə kömək edirdin: sənin xoşbəxtliyin naminə hiylə işlətməyə məcbur idim. Bircə dəqiqə də olsa sərbəst olmağa, bu dünyaya göz yummağa imkanım yox idi. Hər dəqiqə özümü cəmləşdirirdim. Deyirlər ki, dərd böyük olanda

adam heysiyyatını itirir. Bu o qədər də düzgün fikir deyil, ömrümdə hər şeyə bu qədər diqqətli olmamışdım. Həmin axşam evimizə getdim. Uşaqlar məni qəhqəhələrlə qarşıladılar.

Mə'sumluğun özü də əzab çəkəcəkdi. Mən bunun da qarşısını ala bilmədim. Dəyirmi masanın arxasında sənin yerin boş idi. Bu da bizim çarpayımız. Görəsən burda öləcəkdinmi? Harda öləcəyinin nə fərqi vardı? Ən dəhşətli bu idi ki, sən öləcəkdin. Mən tək qalacaqdım, hələ bu haqda fikirləşməmişdim. Tənhalıq həm görməməkdir, həm də görülməmək. Klinikaya getdim. Məni gözləyirdin. Sən hələ var idin, sabah da söz yox ki, hamıdan əvvəl bir-birimizi görəcəyik. Ağıma dəhşətli bir fikir gəlmişdi: istifadə etmək. Bu sözlər beynimdə ilk dəfə cingildəyirdi. Axırınıcı günəşli günlərdən “istifadə etmək”, əmək haqqından “istifadə etmək”. Bu iki söz elə eybəcər, elə həris, elə acgöz sözlər idi ki...

Gözlədim ki, sən yuxuya gedəsən, sonra ilk dəfə hüşumu itirdim, yorğun ayı kimi yuxuya getdim.

Səhər lap tez oyandım. Nəfəsinin səsinə qulaq asdım. Günlərin biirndə bu səsi eşitməyəcəkdim. Özümü tovlamaq istəmirdim. Özüm-özümə deyirdim: “O öləcək, öləcək, sabah, yaxud on beş gün sonra öləcək, bunu birdəfəlik bilmək lazımdır, çarə yoxdur”.

Özümü aldatmamalıyam. Bilməliyəm. Sonra bildiyimi unudub həmişəki işlərimlə məşğul olmalıyam. Gərək dayanmayam, yerim-

dən qalxam, duş qəbul edəm, dişlərimi yuyam, məktəbə gedən uşaqlarımız haqda fikirləşəm.

Sən yuxudan oyanan kimi hər iş asanlaşdı: indi biz iki nəfər idik. Bir yerdə olmağımızın nə qədər çəkcəyini düşünmək istəmədim. Saniyələr mənə saatlar kimi uzun, günlər isə saniyələr kimi qısa görünürdü. Axı, bizim ömrümüzün özü əbədiliyin yanında nədir ki? Bir göz qırpımı ancaq çəkkər. Bəşəriyyət tarixini mağaralarda yaşamış əcdadlarımızdan bəri, hər biri bir göz qırpımı qədər çəkkən, uc-uca calanmış ömürlər təşkil edir. Sən ölürdün, bir az sonra mən də öləcəyəm. Biz ucsuz-bucaqsız həyat zəncirinin kiçik bir həlqəsi olacağıq.

IX

Cərrahiyyə əməliyyatından dörd gün sonra səhər-səhər otağa bir tibb işçisi gəldi, səndən xahiş etdi ki, bir az gəzəsən. Sən iki dəfə cəhd eləyəndən sonra qalxa bildin. Yumşaq ev ayaqqabılarını ayağına geydirdim. Bədənin üzülürdü, pijamanın içində itmişdin. Bir tərəfdən tibb işçisi tutmuşdu, bir tərəfdən də mən. Görəsən o bir şey bilirdimi? Mənim bildiyimdən xəbərdar idimi? Mən dərdimi heç kəslə bölmək istəmirdim. Biz əvvəlcə bağçaya baxmaq üçün pəncərənin qarşısına getdik.

Sən dedin: “Bizim kəndə qayıdacağımız gün gözəl olacaq”. İstəyirdim qayıdıb yerində uzanasan, çünki nə edəcəyini duymuş-

dum, amma sən istədiyini etdin. Bəzək otağına tərəf getdin, güzgüdə özünə baxdın. Kaş gözlərin səni aldadaydı, bunun üçün nə də sən qurban verərdim! Özün-özünə diqqətlə baxırdın, başını bir az irəli uzatmışdın, həmişəki kimi əlini saçına çəkirdin. Mən irəli keçdim:

— İndi görkəmin o qədər də yaxşı deyil.

— Yaxşı deyil.

— Çünki ayaq üstəsən. İndi çarpayıya uzananda güzgümü ver-rəm baxarsan, yerində uzananda rəngin qırmızı olur.

Doğrudan da, belə idi. Yerinə uzananda qan sifətinə qalxırdı, sən yaxşı görünürdün, təkcə saralmış gözlərin əmni narahati edirdi. Qayıdıb çarpayında uzandın.

Mən indi sənə, on beş il əvvəl bir-birimizi sevməyə və öyrən-məyə başladığımız günlərdəki kimi baxırdım. Baxışlarım təmiz idi. Ən sadə, ən mə'lum, eyni zamanda ən intim və ən gözəl hərəkətlə-rimiz ilk günlərdəki ləzzəti ilə gözlərim qarşısında canlanırdı. Bilir-dim ki, bunlar keçmişdə qalıb. Bilirdim ki, bunlar keçmişdə qalıb.

284

Bilirdim ki, daha heç vaxt uşaqları çiyində gəzdirməyəcəksən. Amma hələlik kitabın vərəqlərini çevirməyinə, əlimi əlinə ağmağı-na, məktub yazmağına tamaşa edə bilirdim. Hərəkətlərinin ço-xunda xəstəliyin tə'siri vardı; asta addımlarla yeriyirdin, belin bir

az əyilmişdi, üzünü qırxarkən iki-üç dəfə dayanırdın, çarpayıya əyləşərkən ehtiyatla əlini dayaq verirdin.

Ah! Əzizim, özündən xəbərsiz belə dəyişməyin yaxınlaşmaqda olan blümün sorağı idimi? Yox, ancaq mənə belə gəlirdi, çünki sənə başqa gözlə baxırdım. Axşamüstü sən yuxuda olanda baxırdım: çöhrən sakit idi, boynundakı damarda qanın necə axdığını görürdüm. Çöhrən sonra də belə olacaqmı? Bu gün sağ idin. Bir günü qazanmışdıq. Bəs ölüm nə cür gələcək? Onu nə cür tanıyacağımız? Mən onu izləyirdim, amma tanımadan necə izləmək olar? Bəlkə tanıdım? Sən mənə sfinksim idin, amma mənə verdiyin sualdan özün də xəbərsizdin. Ehtiyatla səni sorğu-suala tuturdum. Sənin çox yeməyinə məəttəl qalırdım: başa düşürdüm bu fədakarlıq idimi, yə'ni tez salağmaq, özündə hiss etdiyən zəiflikdən yaxa qurtarmaq üçündü, yoxsa ölüm ayağında olsan da cavanlığın səni ac qurda döndərmişdi?

Bilmirdim klinikadan sağ çıxacaqsan ya yox. Tez-tez mənə dəhşətə gətirən ağ divarlara baxırdım və fikirləşirdim ki, görəsən sənin ölümün bizi buradamı yaxalayacaq. Yox, vəziyyətin yaxşı idi, günlərin birində bizə dedilər ki, evə qayıda bilərik.

Mən şeylərimizi yığışdırdım. Hava yaxşı idi, bir az pəncərənin qarşısında dayandıq. Mən göz yaşını tökən arvadlardan deydim. Otaq bizim gəldiyimiz gündəki kimi boş görünürdü. Təkcə, tilli bir

stəkanda, quruyub ölməkədə olan bir qızılgül qalmışdı. Sonra xəstə gəlib yerini tuta bilərdi. Deməli, bəxtimizin otağı bura imiş. Mən istəyirdim yatasan, amma sənin başında yeni planlar qaynaşırdı, istəyirdin dağda yaşayacağımız evin necə olacağından adnışım. Ev meşənin kənarında üzü gündöğana olacaq. Sən xizəklə sürüşməyəcəksən, amma xizəkli araba tutacağıq, ay iti verən qalın xəz paltolar geyəcək. Qarla yüklənmiş ağacların altında gəzinəcəyik, yaşıl dələlələ tutub əliləşdirəcəyik. Taxta balkonda nahar edəcəyik, axşamlar səmadakı və kənddəki işıqların yanmasına baxacağıq. Gündə altı dəfə yeyəcəksən, günəş vannası da qəbul edəcəksən. Sən qayıdıb çarpayıda oturdun. Sonra paltarını geyməyə kömək etdim. Gəldiyimiz gün geydiyən kostyumu seçdin. Şalvarın omba sümüyünə ilişib qalmışdı, köynəyinin boynu üç barmaq boş qalmışdı.

Sənin koridorla getməyinə tamaşa edirdim. Qapıdan çıxandan sonra bir anlıq səkidə dayandım. Dərindən nəfəs alırdın, günəşin sərt şüalarından gözlərini qıymışdın. Yadıma döyüş meydanına çıxmış öküz düşdü. Maşında dörd nəfər idik. Sən irəlidə əyləşdin, mən arxada. Sifətinin profilini görə bilmirdim. Paris həm gözəl idi, həm qəddar, həm də mülayim. İstəyirdim sən yorğun sevincini duyum, sən gözlərlə görüm, amma tək-cə tük basmış, çöpə dönmüş boynunu görürdüm. İyirmi yaşın olanda da boynunu

görürdüm. İyirmi yaşın olanda da boynun belə nazik idi. Elə ki, özün özündən narazı olurdun, qabağa düşüb tək gedirdin, cığırın qırağından götürdüyün çubuqla uzun otları vurub qırırdın. Bir az sonra mənə tərəf qayıdırdın, məni qucaqlayırdın, hər ikimiz qəh-qəhə ilə gülürdük. Amma gərək vaxtında güləydim, bircə dəqiqə əvəl gülsəydim sən yenidən qaşqabağını sallayacaqdın. Bütün bunlar uzaqda qaldı. Onda biz yolun o biri başında idik.

Sən qolunu söykənəcəyin üstünə uzatmışdın, əlini tərpedirdin ki, onu sığallayım. Elə arıq, elə zəif idin ki. Paris, Paris! Bu adamlar hara gedirlər? Hara belə tələsirlər? Mən yaşıl və qırmızı işıqlar havasına oynayan piyadaların və maşınların can üzən rəqsinə tamaşa edirdim, hər addım ölçülür, bir saniyə də vaxt itirilmir. Hər şey lazımı qaydasındadır, qaydalara riayət etmək kifayətdir. Piyada gedən o adam bəlkə bu axşam ölə cək, bəlkə də xəstəliyə tutulub, heç özünün xəbəri yoxdur. Nə dəxli var! Ölüm həmişə qapının ağzındadır. Əsas məsələ onu duymamaqdır. Xəbərsiz olmaqdır. Senanın axmasına, günəş şüalarının körpülər üzərində oynamasına tamaşa edəsən, dayanıb orda qalasan, ətrafa baxasan, nə xoşbəxtlik, nə bədbəxtlik nə keçmiş, nə də gələcək haqda fikirləşəsən. Dəqiqələri yaşayasan.

Bu bizim axırıncı gəzintimiz, sənini sevdiyin yerlərə son səfərin idi. Daha heç vaxt Parisi birgə gəzməyəcəkdik, daha heç vaxt hə-

min gün keçdiyimiz yolla gəlib Bak adlı dörd yol ayrıcını, Sen-Mişel meydanını keçəndən sonra evimizə çatdığımızı fikirləşməyəcəkdik. Günəşli səhərlərdə bu yolu qol-boyun keçdiyimiz yadıma düşdü. Bonapart küçəsi gəlib Sena sahilinə çıxardıq, hər dəfə eyni həvəslə, eyin vüqarla sahilin gözəlliyinə tamaşa edərdik. Səmanın rənginə hansı rəng demək olardı: nə ağ idi, nə mavi, nə boz, nə də qızılı, amma hər rəngdən vardı. Hələ şüaların astaca titrəməsi, mülayim parıltılar bu daş döşəməli mənzərəyə, körpülərin tağlarına, çayın döngələrinə layiqli, insan şüuru və ağı qarışmış bir incəlik verir.

Biz sahillə Trokadero qədər gedirdik, hərdən, tələsməyəndə dayanıb bu gözəlliyə elə-belə, yolüstü tamaşa edirdik. Parisdə həyat elədir ki, küçəyə çıxarkən əlin cibinə qoyub veyllənmək üçün yox, bir yerə getmək üçün çıxırsan. Hər il özümüzə söz verirdik ki, vaxta qənaət edək, amma iş elə gətirdi ki, həyat bizi axınına alıb aparırdı, şəraitin qurbanı olurduq, xırda gəzintilərdən çox uzaq səfərlərdə olurduq. Parisin qeyri-adi mühiti bizi bir neçə günlük bir-birimizdən ayırırdı. Görüşə bilmirdik, danışa bilmirdik. Evdən çıxırdıq, qayıdırdı, zəngləşirdik, yatırırdıq. Bir müddət əlaqələrimiz kəsilmişdi, bir-birimizə həsrət qalmışdıq, amma bilirdik ki, gələn bazar günü görüşəcəyik, bu sonsuz həftənin bizə nələr veriyini bir-birimizə söyləyəcəyik, düşüncələrimizi, eşitdiklərimizi danışacağıq.

Həm də, istəməsək də bir-birimizi uzaqdan müşahidə edirdik, axı biz adəti həyatımıza yamanca alışmışdıq. Həmin gün ilk dəfə geydiyim təzə yun köynəyim diqqətini cəlb eləmədi, tərifləsəydim məmnun olardım, axı sənın yapon qalstukunun boz köynəklə yox, ağ köynəklə daha yaxşı yaraşdığını deyəndə sən məmnun olmuşdun. Yeddi gün ərzində çəkdiyimiz həsrətin əvəzini çıxardıq, İülyet Qrekonun “Bazar günlərindən zəhləm gedir” mahnısına gülürdük. Biz həsrətli günlərdən sonra görüşmüşdük. Bir-birimizdən qida alırdıq. Daha görüşümüz olmayacaq. Yeganə görüşümüz sənın ölümle görüşündür, onu sənın sifətində izləyirdim. Elə ki, sifətin bir az dartındı yaxud tərpendi, özüm-özümə deyirdim; bu da ölüm; vəziyyətin yaxşı olanda da, özünü xoşbəxt sananda da şübhələnirdim, eşitmişdim ki, ölümqabağı xəstənin əhvalı yaxşılaşır. İndi ki əlimdən heç nə gəlmirdi, gərək fikirləşməyəydim də. Son nəfəsinə qədər sənınlə olmağım mənə bəs idi. İndi biz birlikdə idik, maşında, əl-ələ tutmuşduq. Bəlkə də bir aydan sonra indi mənə cəhənnəm əzabı kimi görünən bu anları yaşamaq üçün hər şeydən keçməyə hazır olacağam.

İstədin pilləkəni tək qalxasan. Mən arxanca qalxdım. Şübhə yox ki, evimizə axırıncı dəfə qalxırdın. Əvvəllər bu pillələri səs çıxarmadan bəbir kimi dörd-dörd qalxardın, axşamlar qapının taq-qıltısından bilirdim ki. Gələn sənsən, sonra sükut çökürdü. Bircə

dəqiqə sonra otağımızın qapısında açarın səsini eşidirdim. Həmin gün arxanca qalxırdım ki, yıxılısan tuta bilim. Pilləkəni qalxmağa sərf elədiyən qurtarmaq bilməyən vaxtda allaha yalvarırdım ki, qonşulardan heç biri çıxıb səni görməsin. İstəyirdim, arıqlamış, bozarmış, tər basmış sifətini heç kəs görməsin. Sürahidən əlini çəkmirdin, səndələyirdin. Burun pərdəklərin sıxılır, üzünün əzələləri dartınırdı. Elə bil Babil qülləsinə qalxırdı. Ömrümdə pilləkən mənə bu qədər uzun görünməmişdi, elə bil dünyanın axırına qalxırdıq, bu pilləkən qurtarandan sonra başqa bir dünyanın axırına qalxacağıq, hey qalxacağıq, sonra mən tək qalacağam.

Evə çatan kimi kürsüdə əyləşdin. Başını aşağı salıb gözünü dizlərinin üstünə qoyduğun əllərinə zilləmişdin. Barmağındakı nişan üzüyünə baxırdın. Üzük baomağında durmurdu, sürüşürdü, şalvarına sürtüb geri çəkirdin.

Otağımız çiçəklə dolu idi, mənə elə gəlirdi ki, çiçəklər zəhərləniblər. Bilirdim, tezliklə onlar bu otağa böyük dəstələr, əklillər şəkəllində gələcəklər. Sən bir gəncin çiçəyə qərq olmuş meyitinə dönəcəksən.

Deməli evimizə qayıtmışdın, mən bura hər axşam gəlirdim, özümü itirirdim, özümü ələ alırdım, sənin xoşuna gələn donlarımdan yaxud kostyumlardan brini geyirdim.

Axşam düşürdü. Pərdələri çəkdim. Gəlib yanında uzanıb özümü yuxuluğa vurdum, sən kitalə oxuyrudun. Mən qəddar bir varlağın lap yaxınlığında idim. Görəsən bu xərcəng necə şeydir? Bərk bir kütlə. Gördüyüm elmi-kütləvi filmləri yadıma salıb arayırdım. Mən bu güclü hüceyrlərə həyatını, onların qarşısızalmaz tə'sirini görürdüm.

Onlar qalib gəlirdilər. Bu faciə lap elə bil gözümün qarşısında, sənəin sığallı, günahsız dərinin altında baş verirdi. Axşamın sükütunda mənə elə gəlirdi ki, onların qarışqa kimi yorulmadan çalışdıqlarını hiss edirəm. Korladıqları orqanizm gözəl, həm də cavan olduğu üçün işləri daha rahat, daha tez gedirdi. Ölüm səni səssiz-səmirsiz çəkib aparırdı, nə sənəin xəbərin vardı, nə də mənəim əlimdən bir şey gəlirdi.

X

Uşaqlarımızın ilk hərəkətlərini necə izlədiyimizi xatırlayıram. Mən bu günkü kimi onda da həyatla yaşayırdım, sən isə indi ölüm-lə yaşayırsan.

Qış səhərinəin ala-qaranlığında sənəinlə körpələrimizin arasında mürgülədiyim yadıma düşür. Bu həm bədənimin, həm də şüuru-munu xoşbəxt anı idi! Mən zahirən sakit görünən adi bir qabıq idim, daxilində isə həyat qaynayırdı. Mən mavi bir boşluqda üzürdüm. Bədbəxtlik və ölüm uzaq, unudulmuş məfhumlar idi, bir

gün gələcəkdi, amma onlardan qorxan olmayacaqdı, həm də nə cür olur-olsun, həmin xoşbəxt günün gözəlliyini gizlədib yoxa çıxara bilməyəcəkdi.

Bir az əvvəl dünyaya yeni bir insan gəlmişdi. Mən gözlərimi aralayıb tez-tez ona baxırdım ki, yuxu görmədiyimə əmin olum. İndidən məni məftun eləməyə başlamış bu kiçik məxluqu inkar etmək olmaz. Bizim əlimizdən gələn o olar ki, bu insancığazın inkişafına kömək edək, yaxud istiqamət verək, çalışaq həyatda özünə yer axtarmağı öyrənsin. Bəs həyatdakı dönüşlərə adət etmək, müqavimət göstərməyi bacarmaq vacib deyilmi? Axı elə adamlar var ki, çətinliklərdə bərkiyib mətinləşir, başqaları isə mübarizəyə başlamamış məğlub olurlar. İndi mən bilirəm ki, həsrətlə baxan, arxayınçılıqla dolu, yalanın nə olduğunu anlamayan uşaq gözləri qarşısında acizəm.

Uşaqılıq illərinə qayıtdıqca körpə çağlarımdan xoşbəxtliyinin külünü tapıram, onu yaşamalılı və onun üçün müəyyən mə'nada cavabdeh olduğumu anlayıram. Qüssə içərisində keçmiş uzun günləri xatırlayıram; uşaqdım, qüssədən yaxa qurtarmaq istəyirdim, şən keçirdiyim anları isə haqlılı və gözəl sanırdım. Sonralar abşa düşdüm, başa düşdüm ki, xoşbəxtlik yalnız can rahatlığı və dinclikdə deyil.

Bu gün də həmin fikri sınamaq istəyirəm. Məncə bu özümə,

həm də sənə e'tibarlı olmağımdım, indi mö'cüzə gözləyirəm: birt gün yuxudan oyananda görəydim ki, xoşbəxtəm, ağrı-acı hiss etmirəm. Bilirəm ki, bədbəxtəm, yara almışam, bu yraa bədənimin bir üzvünə çevrilib, bilirəm, amma istəyirəm həmin yara daha mənə əzab verməsin.

İndi öz ömrümü yaşaya bilmirəm. Çox vaxt keçmişdə oluram, bu günə hərdən, təsadüfən qayıdıram. Bu ölümdən danışarkən fikirləşirdik ki, birgə ölmək daha yaxşıdır, hansımız gec ölsə daha çox əzab çəkəcək, indi bilmirəm nə deyim, cavabım hər dəfə əhva-
289

lımdan asılı olaraq dəyişir. Elə ki, baharın nəfəsi sinəmə dolur, uşaqlarımıza baxıram, həytan gözəlliyini duyuram, bir anlıq səni düşünmədən (bu çox az çəkir) həyatdan zövq alıram; sonra fikirləşirəm ki, sənin əzabın daha böyükdür. Amma elə ki, qüssə məni yaxalayır, əzir, kiçildir, özüm-özümə deyirəm ki, biz haqlıyıqmış, ölmək daha asandır. Tez-tez özümlə razılaşmıram. Gah səni xatırlamaq istəyirəm, gah da bezikirəm. Elə ki, qüssə başımdan aşır, dərдин sonu görünür, istəyirəm bir az sakitləşəm. Hər dəfə sən məni rahat buraxanda, ayrılıqdan, son günlərimizin, son baxışlarımızın xatirələrinin pozulacağından, özümdən xəbərsiz məndə baş qaldıran həyat eşqindən qorxuram. Fikirlərim qarışıq düşür, heç səndələyirəm, müvazinətimi saxlaya bilmirəm.

Hələ uzun müddət belə olacaq. Raziyam. Amma hərdən elə bərk yoruluram ki, bütün fikirləri başımdan qovmaq, azad olmaq istəyirəm. Belə anlarda torpağa rəğbətım artır, onun içində yatmaq istəyirəm, istər ölü olum, istər diri, çürümək fikri də məni narahat etmir; qorxusuz-qadasız, acısız-ağrısız əriyəcəyimi təsəvvürümə gətirirəm.

Klinikdan qayıdan günün səhəri gec oyandım. Mənə dedin: “Elə yorğunam ki!” Cavab verdim ki, başqa cür ola bilməz, bu mərtəbələrini qalxmaq sənin üçün çox ağırdır, gərək istirahət edəydin, yataydın. Biz çarpayıda hərəkətsiz, səssiz-səmirsiz fikrə getdik. Hər kəs öz fikirləri ilə məşğul idi. Mənə elə gəlirdi ki, fikirlərimizi görürəm, onlar otağın içində yuxarı qalxır, papiros tüstüsü kimi qıvrılır, başımızın üzərində hərlənir, açılıb-bükülür, bir-birinə toxunur, lakin nə qarışırlar, nə də bir-birini tanıyırlar.

Sənin sevdiyini bir musiqiyə qulaq asırdıq. Yalnız musiqi belə tə'sir göstərə bilər, istəsə adamı sakitləşdirər, istəsə sarsıdar, qəmləndirər ya da məmnun edər. Həmin gün musiqi ilə istirahət etdim. Musiqi ürəyimin rahatlığını geri qaytardı. Rahatlığım sən “Elə yorğunam ki”, dediyin vaxtdan yoxa çıxmışdı.

Həyəcanlanmaq lazım deyildi bu hələ həkimin dediyi zəifliyin əlaməti deyildi, yəqin pilləkənin yorğunluğu idi. Sənin yanaqların yenə də qızarırdı, yemək istəyəcəkdin, bəlkə də çarpayının

üstündə otura biləcəkdin, həyatdan bir gün də möhlət alacaqdıq. Fikrimi uzaqlaşdırma bilməzdim, günortadan sonranı fikirləşmək lazım deyildi, çox uzaqlaşmaq, artıq vaxt diləmək yaramazdı. Yox, həyata çox ərlə baxmaq da olmazdı. Bunu dinlədiyim musiqi təbliğ edirdi; deyirdi ki, hər şey daimidir, amma dəyişə bilər, mehr və məhəbbət həyatdan təcrid olunmalıdır. Elə ki, azacıq da olsa dincliyə qovuşurdum, ürəyim müqavimət göstərirdi. Axı, nə vardı ki? Mən sağ idim, yaşayırdım, canlı idim, gələn yayı da, uşaqlarımızın boya-başa çatmasını da görəcəkdim. Bəs görəsən öləndə necə oləcəkdim? Sözün düzü bircə dəfə həyatım təhlükədə olub, onda da ölümü çox dəhşətli saymamışam, doğrudur bu, kədərli anlarıma uyğun bir təsadüf idi, mən oyun oynamışdım, risk eləmişdim, başqa dözülməz bir şey yox idi. Görəsən adamın öz məs'uliyətini daşması asandır, yoxsa başqasının? Bilmirəm. Əgər bilsəydim ki, səni xilas etmək üçün kiçik bir imkan var, biz ikimiz məsləhətləşərdik, bütün imkanlardan istifadə edərdik, bəlkə də qələbə çalardıq. Həkimlər “heç bir ümid yoxdur” demişdilər, mən öyrənmişdim ki, onlar həqiqəti deyiblər. Buna inanmaq üçün tibb təhsili alan bir tələbənin dərs kitabını açıb baxmaq kifayət edərdi. Əgər məndən də gizləsəydilər, mən də sinin kimi xəbərsiz olsaydım necə? Yox, yaxşı eləyiblər. Həmişə bilməyi bilməməkdən üstün tuturam. İstəyirdim hər şeyi mənə açıq desinlər, özüm isə səninlə

başqa cür danışırıdım. Mən bərabərliyimizi pozurdum, özüm mühafizəkara çevrilirdim. İstəyirdim sən xoşbəxt olasan, bu hər şeydən vacib idi, hər dəfə sən “xoşbəxtəm” deyəndə bütün yalanlarım bal kimi şirinləşirdi, onda mənə bəxş etdiyini ötəri təbəssüm üçün bütün dünyanı yalan danışmağa məcbur edərdim, istərdim həmin təbəssümü qarmalayıb götürüm, sinəmə sıxım, həmişə mənimlə olsun.

Bilirdim ki, özünün gözəl və qısa ömrünü uzun, dəyərsiz bir ömrə dəyişməzdin, Azı bu müqayisə nəyə lazımmiş. İki cür insan olurmu, sən ulduz kimi yanıb yxa çıxanlardan idinmi?

XI

Breygelin “İkarın uçuşu” adlanan hərarətli əsəri tənhalığın rəmzidir. Bu tənhalıq lovgalıqdan deyil, laqeydlikdən yaranır, insanları bir-birindən uzaq salan laqeydlikdən. İkarım məhv olduğu bir vaxtda cütçü öz yoluna davam edir, yəqin o haqlıdır. Gərək həyat davam etsin, birisi ölsə də gərək məhsul toplansın, yaxud torpağa səpilsin, yeni məhsula dönsün. Amma o öz əzizinin köməyinə getsəydi yaxşı olardı. Bəlkə də mən səhv edirəm, şübhə yox ki, bir insanın ölməsindən onun da xəbəri olmur. O da dəniz, səma, təpələr və qayalar kimi xəbərsizdir. İkar ölür, o tənhalıqdan deyil, tanınmazlıqdan ölür. Bizim hər birimiz həmin cütçünün günündəyik. Hər dəfə evdən çıxanda, küçədə gözəgörünməz qüسسə-

nin, əzabın yanından keçirik.

İmdad diləyən baxışları, ürəklərdəki və bədənlərdəki iztirabları duymuruq. Mən öz gələcəyimdən uzaqdayam. Əgər, doğrudan da, ona yaxın olsaydım qətiyyənlər təbəddüd etmədən öz işlərimdən əl götürüb ona tərəf gedərdim.

Biz İkar idik. Çöldə həyat davam edirdi. Pərdəni çəkib çölə baxırdım, həyatımız də, küçəmiz də həmişəki kimi idi, amma mən onları başqa cür görürdüm. Hər şey dəyişmişdi, yeni bir mə'nə almışdı, səslərdən diksinirdim, elə bilirdim ilk dəfə eşidirəm, gülüş səsləri elə bil başqa bir dünyadan gəlirdi, hər səhər zibil qabları səkilərin üstü ilə sürünəndə çıxardıqları səs sanki kiminsə e'dam olunmasını xəbər verirdi. Ölümə məhkum olunmuşdur hər səhər dan söküləndə qulaq asırlar ki, həyətdə dar ağacının qurulmasından xəbərdar olsunlar. Sən səhərlər dərin yuxuda olurdun, mən isə oyanıb ömrünün ən təqətsiz anlarını yaşayırdım, indinin, gələcəyin dərdini çəkirdim. Nə yuxulaya bilirdim, nə də çarpayımızdan qalxmağa halım olurdu. Yeganə ümid yerim ağ balışın üstündə sezdiiyim səcların və yaxınlıqdakı bədənin idi. Bədəninin istisini duyurdum. Öldüyün günün səhəri də həmin istini duymuşdum. Sən sakit-sakit yatırdın, xəstəlik isə son hü uma hazırlaşırıd. Otağımızın qapısını örtüb çıxanda səni axırıncı dəfə görürəmmiş. Heç günorta olmamış sənin haqqında keçmiş zamanda danışacaqlar o sevirdi,

o istəyirdi, o şləyirdi, o çəkinirdi deyəcəklər. Keçmiş zaman — ölümün zamanıdır. Heç bilmirəm ən əvvəl kim bu zamanda danışdı; həikmlərmi, dostlarmı, yoxsa mən özüm. Bəlkə də mən idim: “Bilirdim” demişdim. Hər dəfə uşaqlarımın “olmaq” fe’lini bütün zamanlarda təsərif etdiklərini eşidəndə bir səhər keçmiş zamanın mənim üçün nə mə’na veriyini xatırlayıram. O var idi, daha heç vaxt olmayacaq. Vəssalam. Qurtardı. İstəyirsən başını divara döy, bağır, keyləşib qal, guya heç nə olmayıb, əlini dişlə, yalvar, e’tiraz elə, razılaş, heç nə dəyişə bilməzsən: o var idi, daha yoxdur. Hamı onun haqqında fe’lin keçmiş zamanında danışa bilər və danışmalıdır. Keçmiş onun öz zamanıdır.

Daha səni oyatmamaq üçün astadan danışmağa ehtiyac yox idi. Sən mövcud olmadığını göstəməyə başlamışdın. Mən tək idim. Bəlkə də tək olmağın yox, sənsiz olmağın qorxusunu hələ anlamırdım. Səni klinikada, xəbərin üstündə yuxulu görəndən sonra, bütün fikirlərimdən güclü yeni bir fikir hərəkətlərimi eyni məsədə yönəl-tmişdi: o əzab çəkməsin, o heç nə bilməsin. Mənim rolum qurtarmışdı, şəxsi vəzifəmi yerinə yetirmişdim. Sənin saflığın ən gözəl keyfiyyətlərindən biri idi, ölümün qarşısına sadələvh uşaq kimi çıxmışdın.

Sən gözəl idin. İndi də gözəlsən. Sabah belə olmayacaqsan. Bəli, bilirdim ki, sən daha həmin bədəndə deyilsən, amma gözümü sən-

dən çəkə bilmirdim. Hələ sənə baxa bilərdim, əlini əlimə ala bilərdim, üz-gözünü oxşaya bilərdim. Sabah heç buna da imkanım olmayacaq. Sabah tabutda olacaqsan, həmişəlik gizlənəcəksən. Mən fikirləşirdim: özün özünlə tək qalacaqsan. İki gündən sonra arxanca yol gedəcəyəm, üç gündən sonra tamam ayrılacağıq. Xoşbəxtliyimizin sona çatdığı vaxtdan iyirmi gündən də az keçmişdi. Özüm-özümə deyirdim: o ölüb, o ölüb, sən ölmüsən. Gərək bunu tez-tez təkrar edəydim, yoxsa boyun qaçırdardım, inanmazdım, inkar edərdim, pis vəziyyətə düşərdim. Dərd bütün bədənimə ağrı-acı ilə doldurmuşdu, nəfəsim də bir nalə idi.

İstəyirdim bədənim mənə əziyyət verməsin, kömək etsin. Uçurumun bir kənarından tutub durmuşdum. Çalışırdım ancaq boşluqlara baxım. Ölüm sənin sifətində gəlmişdi, mən ona baxım, onu görə bildim. Ölü ilə xudahafizləşmək çox ağır işdir, başına gəlməyənlər bilməzlər, onu heç bir hadisə ilə müqayisə etmək olmaz. Bu ayrılıq dəhşətli dərəcəyə çatanda insan şüurunu itirir: elə hər şey də bu andan başlayır.

Hələ indi də həyatımızı bir-birindən ayıra bilmirəm. Sənin yoxluğunu özümə anlatmaq istəyəndə həyatım mühüm bir səhvini, dünyanın bütün zərif qüvvələrini lərzəyə salacaq kosmik bir bəlanı təsəvvür edirəm. Özümə dinclik axtarıram, tapa bilmirəm.

Hərdən sənin yoxluğuna adət edirəm. Daha yuxudan ayılırkən

bədənimdə ağırlı giziltiləri, beynimdə isə yuxumun dərinliklərinə cuman, səhərlər sənin ölüm xəbərini mənə təkrar edən qulaqbatırıcı cingiltini duymuram. Hava haqda, oxuduğum kitablar haqda, gün ərzində görəcəyim işlər haqda fikirləşməyə başlayıram. Bir neçə ay fikirləşirdim ki, sənin haqqında yox, başqa bir mövzuda da həvəslə söhbət edə bilsəm, fikrimi təkcə sənin əksin deyil başqa bir əşya da cəlb etsə özümü bir növ xilas edilmiş sanacağam.

Bəlkə bu gün xilas olunmuşam? Bilmirəm. Keçmiş canıma çöküb. İndinin haqq-hesabını onunla çəkirəm. Amma bunu bilirəm, istəyirəm də, məni məəttəl edən ürəyimin tənha döyünmək istədiyi bir anda, günlərin kədər yükü altında həyata qayıtmağın çətinliyidir. Fikrim həmişə qarışıq olur. Axşamlar evdən çıxanda lampanı keçirmirəm. Qayıdanda pərdələrin arxasından lampanın işığını görüb özümün xeyirsiz hiyləgərliyimə gülümsəyirəm, axı otaq işıqlı olanda qapını açan kimi öz tənhalığımla üz-üzə dururam. Şkafları açıb-bağlayıram, ətir şüşələrini silkələyirəm, kranları açıram, amma sənin yoxluğunu andıran sükutdan başqa heç nə eşitmirəm. Mən sükutu dinləyirəm, amam vahiməyə düşürəm, əksinə, valeh oluram. Bu sükutu pozmaq istəmirəm. Yuxum özü gələcək, neçə-neçə gecəni sənin yoxluğunun sükutunu dinləyə-dinləyə yuxulamışam.

Bə'zən sənin nə vaxtsa mövcud olduğuna da şübhə edirəm.

Həmin xoşbəxtlik, həmin gözəllik doğrudanmı var idi? Doğrudanmı biz onlarla qidalanırdıq? Belə vaxtlarda fikrimi cəmləyə bilmirəm, o uçub ötən günlərin üzərindən keçir, bütün maneələri dəf edir, hərlənir, ipə-sapa yatmır. İndi mənə qalan təkə yuxu və keçmiş yanğının gülüdür, xatirəm təzələnir, elə bil səni görürəm, xoş xatirələr yavaş-yavaş qaydaya düşür və həqiqəti əvəz edir: qəribə xəyanətdir, axı xəyalı yox etmək üçün gərək onun əsl mövcud ola. Özümü yalandan xoşbəxt edirəm, bununla da ağıldan, dəyanətdən, şüurdan uzaq düşürəm. Otağımızda tək qalıb uzun müddət gözlərimi sən durduğun yerlərə, sevdiyin əşyalara zilləyirəm, sənin izlərini axtarıram, səni yavaş-yavaş qaranlıqdan çəkib gətirirəm. Hər dəfə dəqiq bir xatirədən başlayıram, bax elə divara düşən bu günəş şüaları... Neçə gündü yağış yağdı. Ölümündən üç gün əvvəl, səhər gün çıxmışdı. Pərdələri çəkdim, sən mənə dedin: “Üzümə gün düşəndə ləzzət alıram”. Çarpayımı gün düşən yerə çəkdim. Bir anlıq gözləri yumulu qaldın, sonra gözlərini açanda pıçıldadın: “Nə gözəldir!”

Vaxt çox ləng keçirdi. Sənə təmiz paltar gətirdim. Mavi rəngli pijamanı seçdin, sən bu paltarda öləcəkdin. Günəşin şüaları otaqda oynayırdı, sonra sənin çarpayından çəkildi, həmişəlik çəkildi. Ertəsi gün yağış yağdı, sonrakı gün də yağdı, üçüncü gün yağış yağdı, sonrakı gün də yağdı, üçüncü gün səhər sən öldün. Həmin

səhərki onyabr günəşinin rəngini, sənin sifətini və saçlarını necə oxşadığını, sonra divana çəkilməsini heç vaxt unuda bilməyəcəyəm. Günəşə də acığım tuturdu. O da səni tərək edirdi.

Birgə keçirdiyimiz sonuncu yayda Eskalenin havası gözəl idi. O vaxt biz yaman xəyalpərvər idik. Nələr fikirləşirdik...

Biz bitkilər kimi yaşayırdıq. Küləkdən və günəşdən asılı idik.

Günümüzün necə keçəcəyini onlar tə'yin edirdilər. Ən adi hərəkətlərimiz adətə çevrilirdi, heç nə dəyişmirdi, günlərimiz xoş keçirdi, xoşbəxt idik. Xoşbəxtliyi su kimi içirdik, bə'zən nə qədər xoşbəxt olduğumuzu da unudurduq. Məgər quşlar uçmağın xoşbəxtlik olduğunu fikirləşirlərmi?

Biz saatlarla dənizin sükut dolu nəfəsini dinləyirdik, təkcə ürəklərimiz döyünürdü, vəssalam. İsti güc gələndə suya girirdik, səssizcə üzürdük ki, günəşlə dənizin gözləşməsinə mane olmayaq.

İstəsəydik dinməz durardıq, istəsəydik hər şeydən danışardıq.

Əgər insan sükutdan və söhbətdən məhəbbətin, yaxud dostluğun yüksək təzahürü kimi istifadə edirsə, əgər onlar narazılıq, barışmaz ixtilaf əlaməti deyilsə, zahirən bir-birinə oxşamayan iki şəxsi daxilən tam oxşarlığa gətirirsə sükut da, söhbət də gözəldir.

Hərdən sənin qanın qara olurdu, onda mən də bir az qüssələ-nirdim. Sonra hər şey keçib gedirdi. Gün bərk qızanda sən şam ağacları əkilmiş kiçik vadini belləməyə gedirdin, mən isə geniş

otağımıza çəkilib pəncərələri bağlayırdım. Uşaqlar yatırdılar. Evimizdə xoş bir sükut hökm sürürdü. Çəyirtkələrin səsi eşidilirdi. Sənin işlətdiyin toxanın səsinə və ayağının altında qalan quru çör-çöpün çıqqılıtısını eşidirdim. Saatlarla çalışırdın, çırpıları səliqə ilə üst-üstə yığırdın, ilk yağışlar qurtarandan sonra onları yandıracaqdıq. Evə qayıdanda tərlə olurdun, üst-başından çör-çöp sallanırdı, əl-ayağın cızılırdı, özün şən görünürdün. Bə'zən də traktora minirdin, benzin iyindən və traktorun gurultusundan zəhləm gedirdi, sürüb uzaqjakı təpənin üzərinə qalxırdın, uzun illərdən bəri kolkos basmış keçilməz yerlərə yol açırdın.

Axşamüstü, günəş öz şüalarını evimizin üstündən çəksə də təpəni hələ işığa qər q etdiyi vaxt, ora gedirdik, bir neçə saat əvvəl sənin traktorla təmizlədiyən təzə yerlərə baxırdıq. Biz ordan şam qozalarını yığıb gətirərdik, bə'zən uşaqları əyləndirmək üçün bir tıbağa da gətirərdik. Hərdən uşaqları da özümüzlə aparardıq. Tək olmaq istəyəndə, uşaqlardan xəlvət gedirdik, amma gələyimiz baş tutmurdu, görürdük ki, iki balaca kölgə təpəni qalxıb birbaşa yanımıza gəlir. Qucağımızda bir az dincəlir, nəfəslərini dərir, sonra maraqlı bir əhvalat danışmağımızı tələb edirdilər. Hərdən uşaqlar fikirləşib ciddi suallar verirdilər. “Nə üçün günəş hər gün belə edir?” Onlar ətrafdakı gözəlliyi duyur, susur, təzə bir əhvalat söyləməyi tələb etmirdilər. Onlar da bizim kimi qürub çağının gözəlliyinə tamaşa

edirdilər.

— Bəlkə günəş daha qayıtmadı?

Biz cavab verirdik ki, sabah səhər tezdən, hələ onlar yuxudan oyanmamış günəş qayıdıb gələcək, indi oturduğumuz yerləri yenedən işıqlandıracaq.

— O bütün gecəni gəzəcək?

— Hə, gəzəcək, o dayanmır, biz də hərəkət edirik, bizdə gecə olanda başqa ölkələrdə gündüz olur.

Uşaqlarla edilən söhbətdən də ciddi söhbət ola bilməz. Onlar ciddi suallar verir, vacib məsələlərlə maraqlanırlar. Hər şeyi əsaslı öyrənmək istəyirlər. Hərdən onlarla ölüm haqqında danışırıdım. Bilmirdim ki, ölüm tezliklə özünü onlara tanıdacaq. Evin ətrafında çəyirtkə yaxud kərtənkələyə rast gələndə təsəvvür edirdilər. Tezliklə hər şey dəyişəcəkdi.

Bir neçə ay sonra uşaqlar “daha heç vaxt” sözünün mə’nasını anlamağa başlamışdılar. Onlardan biri çox əzab çəkirdi, çünki daha çox anlayırdı, o səndən danışarkən deyirdi:

— İndi ki, o ölüb, mən başqasını istəyirəm, özü də ona oxşayana.

Mən istəyirdim başa salım. Axı nəyi başa salım? Deyim ki, məhəbbət...

— Axı ölünü sevmək olmaz, onu ki daha görmək olmayacaq,

— deyə cavab verirdi. — Bəs o indi hardadır? Heç olmasa bizi görürmü?

— Yox zənnimcə görmür. Amma biz onu öz xatirəmizdə görürük.

Biri fəxrlə deyirdi:

— Mənim gözlərim də, ağzım da eynilə onunkuna oxşayır, eləmi?

— Mənim bütün hərəkətlərim onun hərəkətlərinə oxşayır.

— Doğrudur.

— Bəs bədəni nə oldu, harda basdırdın?

Deyirdim təpədə basdırmışam, qəbiristanlıqda basdırmışam, deməyə dilim gəlmirdi. Çünki istəyirdim sevdiyimiz guşədəki ağacların birinin altında tabutsuz basdırılasan. Nə üçün bizim ölüm ayinlərimiz bu qədər kədərli və qeyri-təbiidir? Qanq çayı sahilindəki dəfn mərasimləri heç kəsçi qüssədən azad etməsə də azhi- Onlar səni axtarırlar, səin tanımağa çalışırlar, özlərinin həqiqi və ydurma xatirələrində sən yenidən görmək istəyirlər . Fotoşəkillər, deyilənlər, özlərinin qarışıq, tutqun, lakin hərdən adi bir əhvalatın tə'sir ilə aydınlaşan xatirələri onları həqiqətə yaxınlaşdırır, nəyin yalnız zahiri görkəm və nəyin dumanlı bir xatirə olduğunu aydınlaşdırmağa kömək edir. Onlar axtarırlar, fotoqraf kimi aparatın obyektivini burur, seçdikləri mənzərəni aydınlaşdırırlar.

Onlar səni öyrənməmiş özlərinin kim odluğunu bilməzlər.
İstəyirdim uşaqlarımızın xatirində işıqlı bir iz kimi qalasan və sənin çürüyəcəyin haqd fikir onların ağına gəlməsin, bu fikir bir neçə ay mənə əzab vermişdi. Sənin məlahətinə və gözəlliyinə hörmətsizlik ediblər, deyə bilmərəm, amma bədəninin kəsilib dərmanlanmasını görürdüm, yanırdım, boğulurdum. Özüm-özümə deyirdim ki, eybi yoxdur. Sən heç nə hiss etmirsən, bu kimyəvi fenomendir, amma sənin bədənini, gözlərini, dodaqlarını, kostyumunun parçasını görürdüm. Elə ki, cücüdən yaxud milçəkdən qorxmuş bir uşağa “kiçik canlılar böyükleri yeyirlər” deyirdilər. Hər dəfə fikirləşirdim ki, yox yeyirlər, özü də lap tamam yeyirlər. Bəli, mən istəyirdim bütün bunları özüm üçün saxlayım, istəmirdim sənin göydə olduğunu söyləsinlər, çünki biz belə fikirləşməmişdik. İstəyirdim səni həyatla əlaqələndirəm. Deyirdim ki, o bir cür ağaca və çiçəklərə çevrilib, arılar həmin çiçəklərdən şirə çəkirlər, bal düzəldirlər, sonra biz balı yeyirik, beləliklə, hər şey yenidən təkrar olunur.

Uşaqların hərəsi bunu öz təsəvvürü ilə qəbul etmişdi. Biri fərəhlə dedi:

— O ki elə gözəl idi, yəqin gözəl də çiçəklər açıb.

O biri dinməzcə fikrə getdi. Ertəsi gün yanıma gəlib dedi:

— Deməli, biz bal yeyəndə bir az da adam yeyirik.

Mən istərdim uşaqlar məni olduğun kimi sevsinlər. Görəsən onlar səni necə təsəvvür edirlər? Mənə keçmiş gəzintidən danışılar. Əhvalatı onlara mən danışmamışam, özlərinin yadında qalıb. Həmin gün sən balaca bir ilan öldürmüşdün. O vaxt buna böyük maraq göstərdikləri nəzərə çarpmırdı. Evimizdən iki yüz metr aralıda baş vermiş bu hadisə indi uzaq səyahətdə sənin dəhşətli bir ilan öldürməyin haqda dastana dönüb. Sən onlar üçün cəsarət və qoçaqlıq simvoluna çevrilmişən. Mən onlara başqa, daha uzaq, daha maraqlı gəzintilərimizdən danışanda yenidən öz əhvalatlarına qayıdırlar.

Mən onlarda elə oxşarlıqlar görürəm ki, həm heyran oluram, həm də qüssələnirəm. Bu oxşarlıqlar ötürüdür, birindən o birinə keçir. Adi bir hərəkət, ayaqqabının qaytanını bağlamaq, eyni vaxtı, eyni səmanı sevmək, səhər oyanmaq, bunlar hamısı səni xatırladır. Bə'zən elə bir baxışla rastlaşırım ki, onu heç vaxt sezməmişdim, bəlkə də var imiş, amma mənə elə gəlir ki, indi yaranır. Mən onları dinləyirəm, müşahidə edirəm.

Mən sənin ömür yolunla geri qayıdıram, tanımadığım yaşlarda səni görürəm. İstəyirəm uşaqların indiki görkəmi ilə sənin iyirmi yaşda odluğun vaxtı birləşdirəm, onda səninlə tanışlığım tam olar. Yazıram, elə bil qurtarmaq bilməyən yumağı açırım. Yumağın ipi məni sənə tərəf aparır, gözü yumulu getmirəm, ömrümüzün izi

ilə gedirəm. İstəyirəm ömrümüzün lap özəyinə qədər gedim. Elə ki həmin özəyə çatdım görürəm ki, bu adi bir mərhələ imiş, hələ uzaqlara getməli, xatirələr və duyğular dənizini keçməliyəm. Hər dəfə bir qat xatirə qabığından çıxmalyam, yalnız bu yolla, sevdiyim arzusunda odluğum aləmə gəlib çıxaram. Öz həyəcan və müvəffəqiyyətlərimdən tək özüm xəbərdaram. Hərdən hiss edirəm ki, sənə yaxınlaşıram, kefim kökəlir, amma qəfildən hər şey yox olur, nə sümüyüm qalır, nə ətim. Elə bil sulfat turşusuna batıram; ip də qırılır. Əsəb telləri çəlməşik düşmüş balaca, yöndəmsiz bir canlıya dönürəm.

Yox, daha mübarizə etməyin əhəmiyyəti yoxdur, gərək bir fənd işlədib başımı qarışdıram, özümü əyləndirəm, elə bu fikir də məni haldan çıxarır. Maşınla, piyada yola çıxıram, heç nə fikirləşə bilmirəm, yol hara aparsa, ora gedirəm. İstəyirəm üzümü külək döysün, möhkəm torpaq üzərində dayanım, hər şeyi unudum, boş bir aləmdə olum. Yorulanda elə bil xils oluram. Deməli yaşayıram. Torpaq üzərinə qayıdıram. Hər şeyi əvvəlki yerində görüb təəccüblənirəm.

XII

Həmin gün səhər tezdən qapının hər iki tayını açdılar. Bir gün yarım sənin arxanca yol getdim. Yadımda o qalıb ki, yol qurtarmaq bilmirdi, kəndlər keçirdik, maşınlar ötürdük, sənin arxanca

gedirdik, gözümdən uzaq düşəcəyindən qorxduğum gül-çiçək dolu qara maşını izləyirdik. Daha heç nə yadıma düşmür. Həmin gün Lionu keçəndən sonra sərvi ağacları və çinarlarla əhatə olunmuş fantanlar görünəndə cənuba getdiyimizi də duymadım. Burada səma da başlıqadır, yağış da; külək güclüdür. Biz bunu duyradıq, həm də təəccüblənərdik ki, hər dəfə eyni ləzzəti alırıq.

Həmin başgicəlləndirən səfərdən həm aydın, həm də qeyri-təbii bir xatirəm var. Qara mşın benzini götürmək üçün dayandıq, biz də arxada dayandıq, dayanmaya da bilərdhik, amma indi uzaqda olsan da səni gözdən qoya bilmirdim. Axşamüstü də dayandıq. Səni “qaraja” qoydular. Ətrafında fırlanmağa başladım. Bilmirdim nə edim, çiçəkləri sığalayurdum, əlimi tabutun üzərinə çəkilmiş qara parçanın üstünə qoyurdum, maşına əlimi sürtürdüm, yatmaq üçün otağa qalxa bilmirdim. Başımı itirmişdim. Heç nə anlamırdım. Sən qarajda qalmaolsan, mən isə otaqda, isti çarpayıda; yaxud nahar vaxtı sən qəribə bir bağçada olmalısan. Yeyirdim, içirdim, heç gözlərim də yaqarmırdı. Nə gələcəyi fikirləşirdim, nə də neçə gündən bəri görmədiyim uşaqlarımızı. (Sonralar uşaqlar mənə dedilər ki, həmin gün öz kiçik dostlarının evində oynayırlarmış).

İkinci gün gəlib qəbiristanlığa çatdıq. Burda ağlım başıma gəldi. Gözlərimi boz səmaya oxşayan uzaq dənizə zilləmişdim. Tabutun üzərinə atılan çiçək dəstələrinin səsi yadıma gəlir, küt bir səs

idi, amma hər dəfə güclü dalğa kimi mənə toxunurdu. Az sonra tabutun üzərinə torpaq tökdülər, qərribə güclü səs idi, yaman gurldayırdı, torpaq taxtanın üstü ilə diyirlənib aşağıda özünə yer tapınca səs mülayimləşirdi. Dünyada təkcə ikimiz var idik, sən uzanmışdın, mən isə ayaq üstə idim.

Baxışlarım taxtanı da, qurğuşunu da keçirdi. Bütün dünyanı, dünyada nə varsa hamısını qurban verərdim, kaş sən qalxaydın, həmişəki kimi tərənin üzərində ikilikdə gəzinəydik, ya da dinməzəcə dənizə tamaşa edəydik. Artıq yox, onca dəqiqə yaşayaydıq, sonra mən də öləydim, əzab çəkəydim, nə olur-olsun təki səni görə biləydim.

Ömrümdə birinci dəfə mümkün olmafan bir şeyi arzulayırdım. Sonralar uşaqlardan biri mənə dedi: “Sən ki hər şeyi bacarırsan, elə et ki, o bir günlük gəlsin, heç olmasa bir günlük, bayram edərək, şulug salmarıq, görər ki, biz xoşbəxtik”. Mən bunun mümkün olmadığını izah etdim, başa düşdüm ki, mənim körpəm əbədiliyin mə’nasını anloayıb, amma o da mənim kimi buna inana bilmirdi. Narın yağış yağmağa başladı, saat on ikini vurdu. Hava sakit idi. Bir yarpaq da tərənmirdi. Damcılar səssizcə yarpaqların üzərinə və daş divarlara səpələnir, divarlarda tutqun izlər buraxırdı. Torpaq yavaş-yavaş tabutu örtüdü. Quyunun yerində çiçəklərlə örtülmüş bir tərəcik əmələ gəlmişdi.

Paris küçələrində işğal dövründən sonra həmin yerdə bir vətənpərvər öldürüldüyünü göstərən lövhəciklər var. Bə'zi adamlar onlara baxanda güllə dağıtmış sifət, qan gölməçəsi, yerə sərilmiş cəsədi təsəvvürünə gətirir və bununna olduğunu bilirəm.

Paris vağzalında idim. Vağzal dəyişməmişdi, bizim istirahətdən qayıtdığımız vaxtdakı kimi idi (biz yayın qurtarmasına heyfsilənmədən, qışda nə edəcəyimizi fikirləşir, özümüzü irəlidəki fəslin ixtiyarına verirdik). Mən vağzalda, səkidən pilləkənə çıxmaq istədiyim vaxt bədənimdən soyuq gizilti keçdi, tənhalığın nə olduğunu anladım.

Qısarğa keçib getdi, salamat qaldım. Mən döyüş gözləyirdim, onun nə cür olacağından xəbərim yox idi, elə bir aləmə qədəm basırdım ki, onun haqqında fikirləşməyə nə vaxtım, nə də həvəsim olmuşdu. Otaqda qəribə bir sükut var! Hər şey əvvəlki yerindədir. Çarpayının örtüyü tərtemizdir, başaltı dik durub, elə bil heç baş altına qoyulmayıbmış, çiçəklər solmayıb, oxuduğumuz axırıncı kitablar da çarpayının yanındadır. Hər şeydə yaxın bir keçmiş görünür, dörd günlük bir keçmiş, bu keçmişin əvvəli çox uzaqdadır, operasiya günü başlayıb, cəmisi iyirmi bir gündür, uçurumun o üzündə, o biri sahilə isə bizim birgə həyatımızın izləri qalıb. Hər şey bitdi, həmişəlik qurtardı. Zaman öz addımlarını yeyinlədir. Ya boğulmalıyam, ya da nəfəs almalıyam, amma heç birini

istəmirdim, seçmək istəmirdim. Həyat qəddarlıq edirdi: “Ölürsən, yoxsa yaşayırsan” deyirdi. Mən dinmiridm “Sən nə yemək istəyirsən, nə də yatmaq. Həm ölümləsən, həm də həyatla”. Nə qorxaq idim, nə də cəsəətli. Uşaqlar mənə qəyyumluq edirdilər; onlar yanımda olanda özümü yaxşı hiss edirdim, onların sadələvhlüyü, sənin az əvvəlki sadələvhlüyün kimi mənə kömək edirdi. Azacıq iradəm qalmışdı, əgər o da olmasaydı, tez-tez müvazinətimi itirərdim. Başa düşdüm ki, hərəkətsizlik ölümün başlanğıcıdır. Yatmaq, huşsuz olmaq, qaranlığa cummaq istəyirdim, amma gözlərimi yuman kimi elə bil qarşımda güclü işıq yandırırtdılar. Tənhalığı dinməzcə müşahidə edirdim; o, insanı üfəqə tərəf aparən səliqəli, hamar bir yoldur. Burda tənhalığın özündən başqa heç nə olmur. Bilmirdim günləri necə başa vurum, fikrimi nəyə cəlb eləyim. Sən məni haldan salmışdın, gözümün qabağından çəkilmirdin, boğulurdum, hara baxırdım sənin xəstə çağlarını görürdüm, istəyirdim əvvəlki günlərimizi görüm, amma ölümün məni kor eləmişdi. Başına bir çarə qıla bilmirdim. Gərək bu bağı qapıları itələyib açaydım, amma saatlar, günlər keçir, heç nə etmirdim. Özümü məcbur edirdim ki, lazımi işləri görüm, deyiləsi sözləri deyim. Amma nə iş görsəm yersiz çıxırdı.

Hələ musiqiyə qulaq asa bilmirdim, qorxurdum musiqi məni öz aləmindən ayırsın, canlı həyata aparsın. Heç duymaq da istəmirdim.

dim, bilmirdim axırım nə olacaq, məhv olacağam, yoxsa həyata qayıdacağam. Həyatın özü nə etməli olduğumu öyrədirdi. Gecələrə lə'nət oxuyurdum, amma onlardan yaxa qurtara bilmirdim, hər gün gəlirdi. İstəyirdim insanın hələ çata bilmədiyi bir şeyi keçib getmiş hesab etməsinin ayıb olduğunu dərk edim. Varlılar deyirlər ki, var-dövlət xoşbəxtlik eyil, tənbellər fikirləşirlər ki, nə etsən vaxt itirərsən, kobudlar deyirlər ki, mədəni olmaq insanlıq üçün şərt deyil, soyuqqanlı qadınlar neçə-neçə odlu məhəbbətdən sovuşduqlarına lovğalanır, zəiflər isə platonik ehtirası ən gözəl ehtiras sayırlar. Bu düşkünlüyə üstünlük verən, məharətlə hazırlanmış bir xəyanətdir. Lakin var-dövlətin xoşbəxtlik olmadığı, vaxtın itirilə bildiyi, savadlı adamın kobud ola biləcəyi və məhəbbətin yalnız fiziki ehtirasdan ibarət olmadığı da doğrudur.

Mən isə, ancaq ümitsizliyin dərinliklərinə çatandan sonra özüm-özümlə bir növ dil tapıram. Əgər bircə yolum qalırsa, o da qaranlıqdan, bataqlıqdan keçir.

Bir yol tapmaq üçün, gərək məni tərki edib getdiyini qarmaqarışıqlığı gəzib dolanam, başımı itirməyəm, hər şeyi öyrənəm, heç nədən qorxmıyam, xoşbəxtliyi qəbul etdiyim kimi bədbəxtliyi də qaprşılıyam.

Evdə fırlanıb məni həyəcanlandıran bir yığın əşyanın arasında başımı itirirdim. Daha lazım olmayan diş fırçasını, üzqırxanı,

başmaqları neyləməliydim? Yandıraydım, saxlayaydım, başqasına verəydim, yoxsa Sena çayına ataydım? Yandırsaydım birdəfəlik olardı. Saxlasaydım ondakı vəziyyətimlə razılaşmış olardım. Görəsən mən, öz keçmişinə qapanmış, xəyala dönmüş bir ərə sadıq, köhnə məktubları oxuyan, dönə-dönə şəkillərə baxan bir qadına dönəcəkdim? Hərdən ev əşyalarının bə'zilərini satmalı, yaxud yerini dəyişməli olurdum, amma bə'zi şeyləri məsələn kitabı sənə qoyduğun yerdən tərpətmirdim. Onun vasitəsilə otaqda sənə hərəkətini, baxışını, danışığını təsəvvür edirdim. İstəyirdim vaxtı tutub saxlayam, ötəri anları əbədləşdirəim; boşluqda sənə heykəllərini düzürdüm. Gecə düşəndə çarpayımıza uzanırdım, donub qalırdım, tərpənmirdim, hardasa özümdən uzaqda sənə yanında olurdum.

Heç nə gözləməyirdim, amma nə isə gözləyirdim. Beləliklə aylar gəlib keçdi. Varımızı hesaba alırdılar, borclarımızın cəmini hesablayırdılar, “daş-qaş və şəxsi əşyalardan başqa” bizim seçib aldığımız hər şeyə qiymət qoyurdular. Mən var-yoxdan çıxmamışdım, amma bir şey də qalmamışdı.

XIII

Hər şeyin tamam məhv olmadığını duyduğum gün indi yadımda deyil. Bəlkə bir körpə təbəssümü, yaxud yersiz bir qüssə məni ayıltmışdı? Bəlkə məs'uliyyət hissi? Bəlkə mən özüm ümitsizliyi

əldən salmışdım? Bəlkə də həyatın axınına qoşulmuşam. Həqiqətin o qədər üzü var ki, yenidən yaşamağa necə başladığımı dəqiq deyə bilmirəm. Bir gün hiss etdim ki, daha kölgə deyiləm. Hiss etdim ki, yaşayıram, nəfəs alıram. Mən yenidən ətrafıma açıq gözlə baxmaq istəyirdim. Yavaş-yavaş özümü ələ alır, öz vəziyyətimi öyrənirdim. Həmin vaxtdan tənhalığın əzabını çəkmədim, amma onun tə'siri qalmışdı.

O mənə məhrəm oldu, indi bir-birimizi yaxşı tanıyıırıq, onun gözlərinin içinə də baxıram. Mən tənhalıq haqqında dostlarımla da söhbət edirəm, onlar həmişə tənhalığı adi bir hal hesab edirlər. Mənim üçün qoşa yaşamaq hər şeydən gözəldir. Elə ki, yanımda sevməyi sərbəstliyin, bütövlüyün qənimi adlandırırlar, fikirləşirəm ki, görəsən söhbət mənim tanıdığım sevgidən gedirmi?

Yadımdadır, bir axşam kitab oxuyurdum, nəzərlərim kitabdan ayrılıb həmişə birlikdə tamaşa elədiyimiz kiçik heykəlciyə sataşdı; bu qadın bədənidir, elə bil şən qışqırtı kimi yerdən göyə ucalır. Donub qalmışdım, daha kitabı vərəqləmirdim. Gözlərimin qarşısından köhnə xatirələrim keçdi, sonsuz bir tamaşaya baxdım, qələbə mahnısının sədalarını eşitdim; tamaşa da, mahnı da noyabr günlərinin birində məhv olmuşdu. Elə bil torpağın altından üzə çıxırdım. Otaqda tək idim, amma tənha deyildim, mənə elə gəldi ki, otaq əvvəlki kimi deyil. Yenidən yaşamağa başlamışdım, gözəl-

liyi duymaq hüququ qazanmışdım.

Amma yenə əzab çəkirdim. Hər şeydən çox qoşa gəzənləri gö-rəndə əzab çəkirdim. Onların baxışları camaatın başı üzərində hər-lənir, bir cüt ulduz kimi qarma-qarışıq səslərin, siqaret tüstüsünün, viski qədəhlərinin üzərindən uçub uzaqlaşırılar: başqa nə varsa yaddan çıxır, onların görüşü dünyanı qaydaya salır, həyat gerçək-ləşir. Kim nə deyir desin, nə eşidir eşitsin, onlar birləşiblər, başımı-zın üzəri ilə uçurlar, sonra biz çıxıb küçədə tək gedəndə onlar cüt olacaqlar. Mənim üçün isə həmin qoşa ulduz məhv olub, amma başqa ulduzların uçuşuna biganə deyiləm, onları tapıb aşkar edi-rəm.

Axırad təəccüblə fikirləşirəm ki, əbədiləşmiş cütlər çox az imiş. Heç vaxt ölümə xoşbəxt günlərdəki qədər biganə olmamışam. Mənim üçün ölmək və yaşamaq, demək olar ki, eyni idi. İndi ölüm haqda çox fikirləşirəm. Küçəni keçəndə də, maşın sürəndə də ya-dıma düşür. Yüngül bir soyuqdəymə sətəlcəmə çevirlə bilər, azacıq arıqlayanda ağır bir xəstəlik haqda